महाराष्ट्र शासन

नागरिकांची सनद-२०००

(सुधारीत)

पर्यावरण विभाग (खुद्द) व
महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ

नवीन प्रशासन भवन, १५वा मजला,
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा रोड,
मंत्रालय, मुंबई-४०००३२.

❋❋❋❋❋❋

महाराष्ट्र शासकीय कर्मचा-यांच्या बदल्याचे विनियमन व शासकीय कर्तव्ये पार पाडतांना होणा-या विलंबास प्रतिबंध अधिनियम, २००५ मधील कलम ८(१) (२२) मधील तरतूदीनुसार

नागरिकांची सनद
(सिटिझन चार्टर)

जनतेची कामे अधिक कार्यक्षमतेने व उत्तम प्रकारे पार पाडून शासनाच्या दैनंदिन कामात पारदर्शकता आणणे या शासनाच्या धोरणास अनुसरुन पर्यावरण विभागाने नागरिकांची सनद या उपक्रमाद्वारे पर्यावरण विभागाच्या योजना व त्यांची अंमलबजावणीची माहिती त्याचप्रमाणे विभागाच्या अधिपत्याखालील महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळामार्फत पर्यावरणाचा समतोल व प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण याबाबत उपाययोजनांची माहिती जनतेसमोर मांडण्याचा संकल्प केला आहे.

पर्यावरण विभागाची सनद गठीत समितीची मान्यता घेऊन 'नागरीकांची सनद-२०००' यापूर्वीच प्रसिद्ध करण्यात आली आहे. सामान्य प्रशासन विभागाच्या दि.०६.०९.२०११ च्या परिपत्रकानुसार नागरिकांची सनद प्रसिद्ध करुन बराच कालावधी होऊन गेल्याने नागरीकांच्या सनदेत नव्याने काही योजना, शासन निर्णय व राज्य शासनाने पारित केलेले नियम / अधिनियम, इत्यादी सारांश स्वरुपात समाविष्ठ करण्यात आला आहे. विभागातील अधिकारी वर्गाची नावे, पदनाम व दूरध्वनी क्रमांक तसेच माहिती अधिकार अधिनियम, २००५ च्या अंमलबजावणीकरिता सहायक माहिती अधिकारी, जन माहिती अधिकारी व अपिलिय प्राधिकारी यांचा तपशिल त्याचप्रमाणे पर्यावरण विभागाच्या वेबसाईटचाही नागरिकांच्या सनदेत समाविष्ट करण्यात आला आहे.

महाराष्ट्र राज्य हे भारतातील औद्योगिकदृष्टीने पुढारलेले राज्य असून, राज्यातील बहुतेक नागरी वस्ती बृहन्मुंबई प्राधिकरण व दहा-अ वर्ग शहरामध्ये एकवटली आहे. वाढत्या कारखान्यांमुळे व शहरीकरणामुळे पर्यावरणाचा -हास होत असून परिणामी प्रदुषणामुळे मानवी जिवीतास हानीकारक असलेले म्हणजे पटकी, विषमज्वर, काविळ, दमा, श्वसनाचे रोग, मानसिक रोग, इत्यादी आजारांना तोंड द्यावे लागत आहे. एवढेच नव्हे तर प्रदुषणामुळे शहरातील जलचर, वनचर, पशुपक्षी व वनस्पती यांनाही हानी पोहचत आहे. याकरिता पर्यावरणाचा समतोल राखून प्रदुषण प्रतिबंध करुन नियंत्रण ठेवण्याची जबाबदारी पर्यावरण विभागाची व महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाची आहे.

"पर्यावरण विभागाची व महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाची योजनांची पर्यावरण विषयक सुधारीत माहिती दरवर्षी प्रसिद्ध होणा-या विभागाच्या कार्यक्रम अंदाजप्रकात दर्शविण्यात येते."

१.पर्यावरण विभाग(खुद्द), मंत्रालय

1. Environment Department, Manatralaya.

प्रास्ताविकः

नगर विकास विभागातून मंत्रालय पातळीवर स्वतंत्र पर्यावरण विभाग वेगळा करुन दिनांक ०१/०५/१९८५ पासून अस्तित्वात आला आहे.

सचिव (पर्यावरण) यांना त्यांच्या प्रशासकीय कामात दोन उपसचिव, एक अवर सचिव व एक कक्ष अधिकारी मदत करतात. विभागातील तांत्रिक कामात सचिव (पर्या.) यांना मदत करण्यासाठी संचालक (पर्या.), शास्त्रज्ञ श्रेणी-१ व शास्त्रज्ञ श्रेणी-२ हे अधिकारी आहेत.

विभागाचे काम सर्वसाधारण पर्यावरण संरक्षण हे आहे. यापैकी जल व वायू प्रदूषण नियंत्रण मंडळामार्फत करुन घेतले असते. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या कामावर मंडळाच्या कामावर मंडळाचे अध्यक्ष, सदस्य सचिव आणि इतर मंडळाचे सदस्य ह्यांचे नियंत्रण असून मंडळ पर्यावरण विभागाच्या अखत्यारित काम करते.

पर्यावरण विभाग

१) महाराष्ट्र राज्य हे भारतातील एक औद्योगिक दृष्टीने पुढारलेले राज्य असून या राज्यात मोठ्या प्रमाणावर लहान मोठे व मध्यम उद्योग आहेत. राज्यात सर्वात जास्त कामगार आहेत. महाराष्ट्रातील शहरी भागात जास्त लोकवस्ती एकवटली असून (२.५) कोटी त्यापैकी ७० टक्के नागरी वस्ती बृहन्मुंबई प्राधिकरण व १०-अ वर्ग शहरात एकवटली आहे. मुंबई प्राधिकरणात जास्त प्रमाणात व्यापारीकरण व औद्योगिकदृष्ट्या अग्रस्थानी आहे. महाराष्ट्रातील नागरी लोकसंख्येच्या ४५ टक्के लोकसंख्या मुंबई प्राधिकरण क्षेत्रात एकवटली आहे. वाढत्या कारखान्यामुळे आणि शहरीकरणामुळे मुंबई प्राधिकरण भागात वार्षिक ४.७ टक्के लोकसंख्या वाढत आहे. यामुळे पर्यावरणाचा वेगाने -हास होत आहे.

२. सी आर झेड प्राधिकरण

केंद्र सरकारने पर्यावरण संरक्षण कायदा १९८६ च्या अंतर्गत सागरतटीय विनियमन अधिसूचना (CRZ NOTIFICATION) १९ फेब्रुवारी १९९१ रोजी पारीत केली होती. आता सदर अधिसूचना रद्द करुन केंद्रशासनाने नव्याने पर्यावरण संरक्षण कायदा, १९८६ अंतर्गत क्र. S.O.19(E), दि.०६ जानेवारी, २०११ अन्वये नवीन C.R.Z. अधिसूचना पारित केली आहे. या अधिसूचनेनुसार प्रत्येक राज्याने सागर तटीय व्यवस्थापन आराखडा (Coastal Notification) तयार करुन त्यास केंद्र सरकारची मंजूरी घेणे आवश्यक आहे. केंद्र सरकारने कोस्टल रेग्युलेशन झोनच्या अधिसूचनांची योग्य त-हेने अमंलबजावणी करण्यासाठी प्रधान सचिव / सचिव (पर्या.) यांच्या अध्यक्षतेखाली बारा जणांचे एक प्राधिकरण नियुक्त

केले आहे. पर्यावरण विभागातील उपसचिव किंवा उपसचिव पदाच्या समकक्ष पदावरील अधिकारी हे या प्राधिकरणाचे सदस्य सचिव आहेत. कोस्टल झोन अधिनियमांच्या सूचनांचा भंग झाल्यास या प्राधिकरणामार्फत संबंधितांवर कारवाई करण्यात येते.

३. जैविक वैद्यकीय कचरा

रुग्णालये, पॅथोलॉजिकल लॅबोरेटरी, रासायनिक प्रयोगशाळा इत्यादी मधून निघणा-या घनकच-यावर शास्त्रोक्तरित्या प्रक्रिया करणे पर्यावरणदृष्ट्या आवश्यक असते. याबाबत पर्यावरण संरक्षण कायद्यांतर्गत बायोमेडीकल वेस्ट अधिसूचना दिनाक २० जुलै, १९९८ रोजी जारी केली आहे. या अधिसूचनेतंर्गत अधिसूचनेत नमूद केल्याप्रमाणे सर्व रुग्णालये, प्रयोगशाळा यांमधून निघणारा जैविक कचरा हा शास्त्रोक्तरित्या प्रक्रिया करुन व त्याची विल्हेवाट लावण्याची जबाबदारी ही संबंधीत रुग्णालये, प्रयोगशाळा यांच्यावर आहे. या अधिसूचनेंतर्गत परवानगी देण्याचे अधिकार सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ यांना शासनातर्फे देण्यात आलेले आहेत. यासाठी शासकीय स्तरावर विभागाच्या शासन निर्णय क्र. Bnw २००६/प्र.क्र.८२/तां.क.२, दिनांक ३१.१२.२००६ अन्वये बायोमेडीकल वेस्ट (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम, १९९८ च्या अंतर्गत सचिव (पर्या.) यांच्या अध्यक्षतेखाली सल्लागार समितीची स्थापना केली आहे.

(अ) बायोमेडीकल वेस्टसंबंधी अधिसूचनेनुसार बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या अंतर्गत येणा-या बहुतांश रुग्णालये, नर्सिंग होम व दवाखाने या सर्व संस्था महानगरपालिकेने बांधलेल्या C.W.T.D. प्रकल्पाचे सभासद होऊन त्यांच्यामार्फत जैविक कच-याची विल्हेवाट लावीत आहेत.

(ब) त्याचप्रमाणे पुणे येथे महापालिकेने बांधलेल्या C.W.T.D. येथे त्यांच्या अंतर्गत येणा-याची बहुतांश रुग्णालये अथवा अन्य सदस्य त्या यंत्रणेचा उपयोग करीत आहेत.

(क) या व्यतिरिक्त सांगली, कल्याण येथे अशा प्रकारच्या C.W.T.D.& Center उभारणीचे प्रस्ताव मंडळाकडे प्राप्त झाले असून अशा संस्थाना अथोरायझेशन देण्यात आले आहेत.

(ड) मुंबई, पुणे, कोल्हापूर वगळता उर्वरित महाराष्ट्रामध्ये नगरपालिक/नगरपरिषद यांच्या हद्दीमध्ये येणा-या हॉस्पिटल इत्यादिकरिता योग्य जागा उपलब्ध करुन देण्याविषयी संबंधितांकडे पाठपुरावा चालू आहे व त्यास अपेक्षित प्रतिसाद मिळत आहे.

(इ) महाराष्ट्र शासन संचलित Civil Hospital, General Hospital, ESIS Hospital इ. बाबत आरोग्य विभागाकडून आवश्यक ती कार्यवाही करण्यात येत आहे.

(फ) महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाच्या मुख्यालयाकडून तसेच प्रादेशिक कार्यालयाकडून याबाबत अमंलबजावणीकरिता वेद्यकीय व्यवसायाशी निगडीत विविध संस्था तसेच जिल्हाधिकारी, जिल्हा शल्य चिकत्सक, पालिका आयुक्त इत्यादीकडे सातत्याने पाठपुरावा करण्यात येतो.

बायोमेडीकल वेस्ट (व्यवस्थापन आणि हाताळणी) नियम, १९९८ मधील नियम क्रमांक ८ (३) नुसार पर्यावरण विभागाच्या दिनांक १० एप्रिल, २००३ च्या शासन निर्णयान्वये बायोमेडीकल वेस्ट (व्यवस्थापन आणि हाताळणी) नियम, १९९८ च्या अंतर्गत ॲथोराझेशनसाठी सुधारीत फी आकारण्याबाबत आदेश निर्गमित करण्यात आले आहेत.

बायोमेडिकल वेस्ट (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम, १९९८ च्या अंतर्गत ॲपिलेट प्रधिकरण गठीत करण्याबाबत दिनांक ३ ऑक्टोबर, २००३ अन्वये अधिसूचना निर्गमित करण्यात आली आहे.

४. सामायिक सांडपाणी संयंत्रणा योजना -

महाराष्ट्र राज्यात महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने स्थापन केलेल्या रासायनिक कारखान्याच्या औद्योगिक क्षेत्राणद्ये सांडपाणी प्रक्रिया व विल्हेवाट परिणामकारकरित्या होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी राज्यात सामायिक सांडपाणी संयंत्र योजना, खासकरुन रासायनिक कारखान्याच्या औद्योगिक क्षेत्रासाठी हाती घेण्यात आलेली आहे. या योजने अंतर्गत २० टक्के अनुदान महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ ५ टक्के अनुदान महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ व उर्वरित रक्कम कारखान्यांनी उभारवयाची आहे. या योजनेअंतर्गत बदलापूर, डोंबिवली, महाड, लोटे, रोहा, पाताळगंगा व बुटीबोरी येथील औद्योगिक क्षेत्राचा समावेश करण्यात आलेला आहे. यापूर्वी तारापूर, डोंबिवली, तळोजा, ठाणे-बेलापूर, अंबरनाथ व जयसिंगपूर येथील औद्योगिक क्षेत्रामध्ये सामायिक सांडपाणी संयंत्र योजना यापूर्वीच कार्यरत करण्यात आलेली आहे.

५. राष्ट्रीय हरित सेना योजना -

राष्ट्रीय हरीत सेना ही १०० टक्के केंद्र पुरुस्कृत महत्वाकांक्षी योजना असून शालेय विद्यार्थ्यांद्वारे त्यांच्या प्रत्यक्ष सहभागातून पर्यावरण संरक्षणाबाबत जनजागृती करणे हा या योजनेचा उद्देश आहे.

ही योजना सन २००२ पासून सुरु झाली असून महाराष्ट्रात प्रत्येक जिल्ह्यात प्रत्येकी २५० इको क्लबनिर्माण करण्यात आले आहेत. प्रत्येक इको क्लबमध्ये ५० विद्यार्थ्यांना समाविष्ट करण्यात येते. आतापर्यंत राज्या ८८९८ इको क्लबस् स्थापन करण्यात आले असून त्यामध्ये सुमारे ४,४२,५०० विद्यार्थी सहभागी आहेत. या इको क्लबस् मार्फत स्मृतीवन विकास, बीज भंडार (Seed Bank) फटाक्यांचे दुष्परिणाम तसेच ध्वनी व जल प्रदूषण इत्यादी बाबत विविध लघू प्रकल्प राबविण्यात येतात. ह्यासाठी प्रत्येक इको क्लबला केंद्र शासनद्वारे रु.२,५०० अनुदान देण्यात येते.

६. जिल्हा पर्यावरण समिती -

जिल्हा पर्यावरण संवर्धनात व संरक्षणात स्थानिक यंत्रणेच्या व जनतेच्या जनसहभागाचे महत्व लक्षात घेऊन केंद्रीय पर्यावरण मंत्रालयाने देशातील प्रत्येक राज्यात प्रदुषण नियंत्रण मंडळाव्यतिरिक्त जिल्हा पातळीवर जिल्हा पर्यावरण समिती गठित करण्याबाबत निदेश त्यांच्या दि.३०.१२.१९८८ च्या पत्राद्वारे दिलेले आहेत. ही समिती गठित करण्यामागील केंद्र शासनाचा मुख्य हेतू हा, जिल्ह्यातील पर्यावरणाचे संरक्षण करणे असा आहे. ही समिती स्थानिक पर्यावरणाशी संबंधी बाबींवर लक्ष केंद्रीत करेल. जनसहभागाने स्थानिक पर्यावरणाशी संबंधित बांबींवर लक्ष केंद्रीत करेल. जनसहभागाने स्थानिक पर्यावरणाच्या समस्या जाणून घेऊन त्यावर उपाययोजना सुचविणे, जनजागृती करणे, जिल्ह्यातील विविध नैसर्गिक संसाधनांचे सर्वेक्षण करुन त्या संसाधनांच्या संवर्धनासाठी शासनास शिफारसी करणे, तसेच शासनास जिल्ह्याच्या पर्यावरण संवर्धनासाठी योग्य त्या शिफारशी करणे / सल्ला देणे, ही समिती केवळ सल्लागार समिती म्हणून कार्य करेल किंवा राज्य शासनाने ठरविल्यास जिल्हा प्रशासनामध्ये सुद्धा औपचारिकरित्या पर्यावरण संवर्धनासाठी प्रशासनिक कार्य करु शकेल.

जिल्हा पर्यावरण समिती शासन निर्णय जावक क्रमांक जिपस-२०१०/प्र.क्र.१९/तां.क.४, दिनांक १८.०५.२०१० अन्वये पुनर्रचित व पुर्नगठित करण्यात आली आहे.

१.	जिल्हाधिकारी	: अध्यक्ष
२.	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	: सदस्य
३.	जिल्हा उद्योग अधिकारी	: सदस्य
४.	जिल्हा कृषी अधिकारी	: सदस्य
५.	जिल्हा आरोग्य अधिकारी	: सदस्य
६,	कार्यकारी अभियंता, जलसंपदा विभाग	: सदस्य
७.	कार्यकारी, अभियंत, सार्वजनिक बांधकाम विभाग	: सदस्य
८.	जिल्हा जनसंपर्क व माहिती अधिकारी	: सदस्य
९.	जिल्हा वन अधिकार	: सदस्य
१०.	प्रादेशिक अधिकारी, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ	: सदस्य
११.	अध्यक्षांनी नामनिर्देशित केलेले पर्यावरण क्षेत्रातील तज्ञ २ (प्रतिनिधी)	: सदस्य
१२.	अध्यक्षांनी नामनिर्देशित केलेले पर्यावरण क्षेत्रात काम करणा-या जिल्ह्यातील अशासकीय सेवाभावी संस्थेचे २ प्रतिनिधी	: सदस्य
१३.	जिल्ह्यातील सर्व आमदार	: सदस्य
१४.	उप जिल्हाधिकारी	: सदस्य सचिव

शासकीय सदस्यांव्यतिरिक्त इतर सदस्यांचा समितीमधील सदस्यांचा कालावधी हा दोन वर्षासाठी असतो. दोन वर्षानंतर समितीचे अध्यक्ष त्यांच्या स्तरावर सदस्यांचे नवीन नामनिर्देशन करतात व तसे शासनास कळवितात.

अध्यक्षांना आवश्यक वाटल्यास ते जिल्ह्यातील इतर लोकप्रतिनिधींना व इतर शासकीय अधिका-यांना स्थानिक विषयाच्या निकडीनुसार आमंत्रित करु शकतात.

अ) समितीचे कामकाज व कार्यकक्षा

१. शासनाने निश्चित करुन दिलेल्या रुपरेषेप्रमाणे दरवर्षी जिल्हा पर्यावरण सद्यःस्थिती अहवाल तयार करुन शासनास सादर करणे.

२. जिल्ह्यातील पर्यावरणाचा -हास झालेल्या नैसर्गिक संसाधनांचे सर्व्हेक्षण करुन अशा संसाधनांच्या संवर्धनासाठी शासनास शिफारस करणे व शासनाच्या मान्यतेने उपाययोजनांच्या अमंलबजावणीसाठी संनियंत्रण करणे.

३. शाश्वत विसासाचे ध्येय डोळयासमोर देऊन जिल्हा पर्यावरण कृती आराखडा तयार करुन त्याची शासनास शिफारस करणे व शासनाच्या मान्यतेने त्याची अंमलबजावणी करणे.

४. जिल्हा स्तरावर पर्यावरण दिन, वसुंधरा दिन, जलसाक्षरता दिवस, ओझोन संरक्षण दिवस, वेट लॅण्ड कन्झर्व्हेशन दिवस, वृक्षारोपण मोहीम, प्लॅस्टिक निर्मूलन मोहीम, प्लॅस्टीक पिशव्यांच्या बंदीबाबत जनजागृती, शाळा-कॉलेजामध्ये पर्यावरण शिक्षण व जनजागृती स्पर्धा व कार्यक्रम इत्यादी राबविण्यासाठी कृती आराखडा तयार करुन त्याची अंमलबजावणी करणे.

५. पर्यावरण विभागामार्फत राज्य स्तरावरील जिल्ह्यात कार्यरत असलेल्या योजनेच्या योग्य त्या अंमलबजावणीसाठी संनियंत्रण यंत्रणा म्हणून सदर समिती कार्य करेल.

६. समितीचे अध्यक्ष आवश्यकतेनुसार राज्य शासनाने व केंद्रीय पर्यावरण मंत्रालयाने पात्र ठरविलेल्या राज्यातील प्रयोगशाळांचे किंवा महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ व मंडळाच्या प्रयोगशाळांचा उपयोग करु शकतील.

७. जिल्ह्यात नव्याने प्रस्थापित होणा-या विकास प्रकल्पांचा पर्यावरणावर होणारा आघात कमी करण्यासाठी योग्य त्या उपाययोजना सुचवून त्यांचा अंतर्भाव पर्यावरण अहवाल मुल्यांकन आघात मूल्यांकन अहवालामध्ये करुन घेणे.

८. सद्यःस्थिती अस्तित्वात असलेल्या विकास योजना / प्रकल्पांमुळे होणा-या पर्यावरण -हासांवर उपाययोजना शासनास सूचविणे व शासनाच्या निर्देशानुसार त्यावर अंमलबजावणी करणे.

९. पर्यावरण संरक्षण कायदा, १९८६ अंतर्गत निर्गमित करण्यात आलेल्या अधिसूचना क्र.एसओ-३९४ (ई), दिनांक १६ एप्रिल, १९८७ अन्वये जिल्हाधिकारी यांना प्रदान केलेले अधिकार जिल्हाधिकारी समितीचे अध्यक्ष या नात्याने जिल्हा स्तरावर पर्यावरण संरक्षणासाठी व संवर्धनासाठी आवश्यकतेनुसार वापरतील. तसेच पर्यावरण -हासास कारणीभूत ठरत असलेल्या/ठरणा-या घटकांवर /

संस्थावर या कायद्यान्वये प्राप्त अधिकारांनुसार, समितीचे अध्यक्ष कारवाई करतील किंवा कारवाई करण्यासाठी शासनाच्या पर्यावरण विभागास शिफारस करतील.

१०. पर्यावरण विभागामार्फत राज्य स्तरावरील जिल्ह्यात कार्यरत असलेल्या योजनेच्या योग्य त्या अंमलबजावणीसाठी संनियंत्रण यंत्रणा म्हणून देखील सदर समिती कार्य करेल.

११. सदर समितीची बैठक कमीत कमी तीन महिन्यांतून एकदा होईल व बैठकीचे इतिवृत्त पर्यावरण विभागास सादर करण्यात येईल.

१२. समिती पर्यावरण -हासाबाबत प्राप्त होणा-या तक्रारींची स्थानिक पातळीवर त्वरीत दखल घेईल व त्यासाठी आवश्यक ती कारवाई सुद्धा करेल.

ब) पश्चिम घाट विकास कार्यक्रमांतर्गत शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरण विषयक जाणीवा रुजवून त्या समृद्ध करण्यासाठी विशेष इको-क्लब मार्फत अंमलबजावणीः-

देशातील डोंगराळ प्रदेशाच्या विसासास चालना देण्यासाठी राष्ट्रीय विकास मंडळाच्या शिफारशीनुसार १९७४-७५ या वर्षापासून महाराष्ट्र कर्नाटक, तामिळनाडू, केरळ व गोवा या राज्यामध्ये पश्चिम घाट विकासाचा केंद्र पुरस्कृत कार्यक्रम सुरु करण्यात आला आहे. ज्या तालुक्यातील किमान २० टक्के क्षेत्र ६०० मीटर उंचीवर आहे अशा क्षेत्राचा पश्चिम घाट क्षेत्रात समावेश करण्यात आलेला आहे. त्यानुसार राज्याच्या १२ जिल्ह्यातील ६३ पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे.

या कार्यक्रमातंर्गत शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये तालुक्यांमध्ये विषयक जाणिवा रुजवून त्या समृद्ध करण्यासाठी पश्चिम घाट क्षेत्रामध्ये विशेष इको-क्लब मार्फत अंमलबजावणी करण्यास शा.नि.क्र. पघावि-२०१०/प्र.क्र.३१/२०१०/तां.क.४, दिनांक २८.१०.२०१० अन्वये मान्यता देण्यात आली आहे.

७. सरदार सरोवर प्रकल्प

सरदार सरोवर प्रकल्पांतर्गत पर्यावरण समन्वय कक्षाची स्थापना जुलै, २००७ मध्ये करण्यात आलेली आहे. सरदार सरोवर प्रकल्पाच्या विकास कामांतर्गत पर्यावरण संरक्षणाच्या दृष्टीने विविध उपाययोजना करण्यात येत आहेत. या उपाययोजनांच्या अंमलबजावणीत शासनाचे विविध विभाग सहभागी असून या विभागांमध्ये समन्वय साधून पर्यावरण विषयक बाबींची वेळेवर अमंलबजावणी करण्यासाठी पर्यावरण विभाग कार्यशिल आहे. प्रामुख्याने यामध्ये क्रचमेंट एरिया ट्रीटमेंट पर्यायी वनक्षेत्र घोषित करुन विकसित करणे, बुडीत क्षेत्रातील वृक्षतोड, जलाशयात मत्स्य व्यवसाय संगोपन व वाढ, महाराष्ट्रातील सरोवराच्या बाधित क्षेत्रातील लोकांना आरोग्य सेवा पुरविणे इत्यादी बाबींचा समावेश आहे.

याबाबत झालेल्या प्रगतीचा गोषवारा खालीलप्रमाणे आहेः-

१) क्रचमेंट एरिया ट्रिटमेंटच्या अंतर्गत पहिल्या टप्प्यातील कामे पूर्ण झाली असून त्या अंतर्गत २३२९५ हेक्टर क्षेत्रावर ट्रिटमेंट करण्यात आलेली आहे.

२) क्रचमेंट एरिया ट्रिटमेंटच्या दुस-या टप्प्यांतर्गत २१६५९ हेक्टर क्षेत्रावर आतापर्यंत ट्रिटमेंट करण्यात आलेली आहे.

३) क्रचमेंट एरिया ट्रिटमेंटच्या कामाचा आढावा घेण्यासाठी त्या भागात गाळमापक संयंत्रे बसविण्यात आली आहेत.

४) पर्यायी वनलागवड २३५७६.२९ हे एवढ्या भागात पूर्ण झाली आहे. तसेच १०५८२.६९ हेक्टर एवढा भाग संरक्षित वन क्षेत्र म्हणून घोषित करण्यात आलेले आहे.

५) सरदार सरोवर धरणाच्या बुडीत क्षेत्रातील १९७६.२७ हे क्षेत्रापैंकी १९४९.२७ हे क्षेत्रातील झाडोरा काढण्याचे काम पूर्ण झाले आहे.

६) सरदार सरोवरच्या महाराष्ट्राकडील बाजूस २५०० हेक्टर भागावर वृक्ष लागवड करुन बफर झोन तयार करण्याचे काम पूर्ण झाले आहे.

७) धडगाव व अक्कलकुवा येथील डोंगराळ भागात राहणा-या लोकांना आरोग्य सेवा पुरविण्यासाठी दोन तरंगत्या दवाखान्यांची सोय करण्यात आली आहे. तसेच इतर आरोग्यसेवा पुरविण्यात येते.

८. इको सेन्सिटीव्ह क्षेत्र

महाबळेश्वर हे थंड हवेचे ठिकाण दि.१७.०१.२०११ च्या केंद्र शासनाच्या अधिसूचनेनुसार पर्यावरणीयदृष्ट्या संवेदनशील क्षेत्र म्हणून घोषित करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्रातील माथेरान हे थंड हवेचे ठिकाण केंद्र शासनाच्या दिनांक ०४.०२.२००३ च्या आदेशाद्वारे पर्यावरणीयदृष्ट्या संवदेनशील क्षेत्र म्हणून घोषित करण्यात आले आहे.

या क्षेत्रांमध्ये पर्यावरण विषयक बाबींचे नियमन करण्यासाठी उच्चस्तरीय संनियंत्रण समितीची स्थापना करण्यात आलेली आहे. नगर विकास विभागामार्फत या क्षेत्रातील विकासाचे नियमन करण्यासाठी झोनल व सब-झोनल मास्टर प्लान तयार करण्याचे काम प्रगतीपथावर आहे. तसेच या क्षेत्रासाठी पर्यटन आराखडा तयार करण्याचे काम पर्यटन विभागामार्फत करण्यात येत आहे.

## ९.	राष्ट्रीय नदी कृती योजना-

(१) राष्ट्रीय नदी कृती योजनेंतर्गत देशातील प्रमुख नद्यांच्या प्रदूषित पट्ट्यांचे शुद्धीकरण करण्याकरिता केद्र शासन पुरस्कृत राष्ट्रीय नदी कृती योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेंतर्गत केंद्र शासनाने महाराष्ट्रातील नद्यांवरील कराड व सांगली (कृष्णा) आणि नाशिक, नांदेड व त्र्यंबकेश्वर (गोदावरी) व कोल्हापूर (पंचगंगा), प्रकाशा (तापी) या सात शहरांचा समावेश केला आहे.

(२) नद्यांचे प्रदूषण मुख्यत्वे करुन शहरी सांडपाण्यामुळे होत असल्याने नदीच्या काठावरील शहरांचे सांडपाणी योग्य प्रकारे प्रक्रिया करुन विल्हेवाट लावणे हा या योजनेचा मूळ उद्देश आहे. त्याशिवाय या योजनेत नदी घाट विकास, स्मशानभूमी, स्वच्छतागृहे व नदीकाठी वनीकरणे व सुशोभीकरणाचा समावेश करण्यात आला आहे.

(३) राष्ट्रीय नदी कृती योजना ही केंद्र शासन पुरुस्कृत योजना असून दहाव्या पंचवार्षिक योजनेनुसार यातील ७० टक्के खर्च केंद्र व ३० टक्के राज्य शासन/ संबधीत महानगरपालिका यांनी करावयाचा आहे. उर्वरित प्रकल्पांची कामे प्रगतीपथावर आहेत.

## १०.	राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना

राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना ही केंद्र शासन पुरस्कृत येजना असून त्यात स्थानिक यंत्रणेचा ३० टक्के सहभाग आहे.

शहरी व निमशहरी भागातील प्रदुषित व पर्यावरणीयदृष्टट्या दर्जा खालावलेल्या तलावांचे संरक्षण संवर्धन करणे हा योजनेचा मुख्य हेतू आहे.

यायाजेनंतर्गत महाराष्ट्रातील १४ तलावांच्या पर्यावरणीय संवर्धनाचे प्रकल्प हाती घेण्यात आले आहेत.

## ११.	मुंबई शहराचा पर्यावरण विषयक कृती आराखडा

केंद्र शासनाच्या पर्यावरण मंत्रालयाने मुंबई शहरातील व परिसरातील वाढते प्रदूषण लक्षात घेता पर्यावृण संरक्षण कायदा १९८६ च्या अनुसार निरनिराळ्या पर्यावृण विषयक बाबींच्या आधारावर मुंबई प्रदेशसाठी पर्यावरण विशयक कृती आराखडा तयार केला आहे. या आराखड्यामध्ये (१) वाहनांपासून व कारखन्यांपासून होणारे प्रदूषण नियंत्रण करणे (२) वाहनाची नियमीत तपासणी करणे , प्रदूषणरहित इंधनाचा वापर करणे, वाहनांसाठी कॉम्प्रेस्ड नॅचरल गॅस (CNG)चा वापर करण्यास प्रोत्साहीत करणे. (३) उद्योगापासून धोकादायक व घातक घनकचऱ्याचे व्यवस्थ्ससपन च विल्हेवाट करणे (४) रहिवासी क्षेत्रात ध्वनीचे प्रदूषण रोखणे व संनियंत्रण करण्यासाठी , मलशुद्धीकरणकेंद्र बांधणे् व कार्यान्वित करणे. संपूर्ण शहरी भागासाठी मलनिःसारण योजना राबविणे (६) घनकचरा जमा करणे , वाहून नेणे व विल्हेवाट लावणे, घरोघरी जाऊन कचरा जमा करणे व वाहतूक करण्याबाबत स्थानिक स्वराज्य संस्था

यांनी योजना योजना राबविणे , कचरा जमा करण्याच्या व वाहतूक पद्धतीचे आधुनिकीकरण व कंपोस्टिंग व्हर्मीकल्चला प्रोत्साहन देणे.

वर नमूद केलेल्या निरनिराळ्या पर्यावरण विषयक बाबींचा अभ्यास करून योग्य ती कार्यवाही करण्यासाठी मुबई प्रदेशातील निरनिराळ्या संस्था कार्यरत आहे. या संस्थांकडून वरील कार्यामध्ये योग्य तो सहभाग घेऊन मुंबईतील पर्यावरण सुधारण्याचा प्रयत्न सुरू आहे.

सध्या मुंबईतील महानगरपालिकेतील ६ ठिकाणी (वरळी, खार, अधेरी, मरोळ, टिळकनगर आणि बारीवली)हवेचे सवैखण मानवचलित आणि ३ ठिकाणी (माहिम, वडाळा व अंधेरी) वाहतूक जोडमार्गावर स्वयंचलित वायुप्रदूषण सर्वेखण वाहनाव्दारे केले जाते. तसेच महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळामार्फत मुंबईतील सायन, मुलुंड इतयादी ठिकाणी स्वयंचलित वाहनाव्दारे हवेच्या गुणवत्तेचे सर्वेक्षण केले जाते.

स्वयंचलित हवा गुणवत्त संनियंत्रण केंद्रे स्थापण्याबाबत, मुंबई महानगर क्षेत्रामध्ये समाविष्ट महानगरपालिका क्षेत्रात स्वयंचलित हवा गुणवत्ता संनियंत्रण स्थापण्याबाबत उच्च न्यालयाच्या आदेशानुसार शासनाने समिती नियुत्त केली होती. या समितीच्या शिफारशीनुसार मुंबई महानगरपालिका क्षेत्रात ५, नवी मुंबई महानगरपालिका क्षेत्रात १, ठाणे व कल्याण महानगरपालिका प्रत्येकी ३, उल्हासनगर महापालिका व अंबरनाथ नगरपालिका क्षेत्रात प्रत्येकी १ अशी एकूण १४ स्वयंचलित हवा गुणवत्ता संनियंत्रण केंद्रे स्थापन करण्याचे राज्य शासनाने ठरविले आहे. ही १४ केंद्रे स्थापन करण्यासाठी रू.१०५२.५०लाख एवढा खर्च येणार असून या खर्चापैकी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ ५० टक्के, नगर विकास विभाग २५ टक्के व संबंधित महानगरपालिका/नगरपालिका यांनी २५ टक्के निधी उपलब्ध करून द्यावयाचा आहे.याबाबतचा शासन निर्णयदिनांक २७ जुलै, २००१रोजी नगर विकास विभागने निर्गमित केला आहे.

१२. झोनिंग ॲटलास ः-

औद्योगिक क्षेत्रासाठी नियोजित जागेचे पुनर्विलोकन करण्यासाठी त्या औद्योगिकरणामुळे होणारे प्रदूषण व संभावित अपघातांचे मुल्यनिर्धारण करण्यात येते. ती जागा योग्य आहे किंवा नाही ते जाणून घेण्यासाठी झोनिंग ॲटलासचे प्रयोजन करण्यात आले आहे.

औद्योगिक क्षेत्रासाठी जागा नियोजित करण्यासाठी झोनिंग ॲटलास तयार करण्याचे मुख्य उद्देश खालीलप्रमाणे आहेतः-

(१) औद्योगिकरणासाठी क्षेत्रनिहाय वर्गीकरणे करणे.

(२) औद्योगिकरण करण्यासाठी निश्चित स्थानांची निवड करणे.

(३) ही योजना रत्नागिरी व औरंगाबाद जिल्ह्यामध्ये प्रायोगिक तत्वावर सुरु करण्यात आली आहे.

औद्योगिक क्षेत्रासाठी नियोजित जागा निश्चित करण्यासाठी प्रत्येक राज्यामध्ये काही जिल्हे झोनिंग ॲटलास तयार करण्यासाठी केंद्रिय प्रदूषण प्रमुख शहरे, औद्योगिक क्षेत्रे, पाण्याचे स्त्रोत इत्यादींची सखोल माहिती घेऊन औद्योगक विकासासाठी जागा नियोजित करण्यात येतात. सदर योजना १९९६ पासून चालू असून महाराष्ट्र राज्यातील रत्नागिरी, पुणे व औरंगाबाद जिल्ह्याचा झोनिंग ॲटलास तयार झालेला आहे. राज्यातील रायगड, सोलापूर व नाशिक या जिल्ह्यांसाठी झोनिंग ॲटलास तयार करण्याच प्रस्ताव आहे. तसेच याच योजनेंतर्गत कल्याण, डोंबिवली महानगरपालिका क्षेत्रासाठी व महाड येथील औद्योगिक वसाहतीसाठी पर्यावरण व्यवस्थापन आराखडा तयार करण्याचे प्रस्तावित आहे. या कामासाठी सन २००७-०८ या वर्षासाठी रु.१४.१४ लाख इतका निधी केंद्रीय प्रदुषण नियंत्रण मंडळाकडून महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळास प्राप्त झाला होता.

१३. नदी खो-यांच्या क्षेत्रामध्ये उद्योगधंदे उभारण्याबाबत धोरण:-

१. नदी काठावरील कारखाने सांडपाण्यावर अपूरी प्रक्रीया करुन किंवा प्रक्रीया न करता सांडपाणी नदीत सोडतात यामुळे नदीचे प्रदुषण होत असते. याकरिता शासनाने आता दिनांक १३ जुलै, २००९ अन्वये निर्णय घेतला आहे. त्यानुसार नदीच्या गुणवत्तेनुसार अ-१, अ-२, अ-३ व अ-४ या चार वर्गामध्ये नद्यांच्या त्या क्षेत्रातील अपेक्षित पाणी वापरासंबंधी विचार करुन वर्गीकरण करण्यात आलेले आहे.

२. अ-१ या वर्गामध्ये नदीच्या नियंत्रक पुररेषेपासून दोन्ही बाजूस तीन किलोमीटर पर्यंतच्या क्षेत्रात उद्योग उभारण्यासाठी प्रतिबंध राहील. त्यानंतरच्या ५ कि.मी. पर्यंतच्या क्षेत्रात हिरव्या व नारंगी संवर्गातील उद्योग उभारणे अनुज्ञेय राहील. त्यापुढील म्हणजेच ८ कि.मी. नंतरच्या क्षेत्रात कोणतेही कारखान्यांना योग्य ते प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणा बसविल्यानंतर परवानगी देता येईल. धरणाच्या बुडीत क्षेत्रात दोन्ही बाजूस ८ कि.मी. अंतरापर्यंत डोंगर क्षेत्रात कोणतीही उद्योगांना परवानगी अनुज्ञेय नाही.

३. राज्यातील सर्वसाधारण उद्योगांसाठी अ-२ वर्गीकरणामध्ये नदी किना-यापासून पहिला ५०० मीटरचा पट्टा ना-विकास क्षेत्र, त्यापुढील ५०० ते १००० मीटरच्या पट्ट्यात हरित संवर्गातील उद्योग, त्यापुढील १००० ते २००० मीटरच्या पट्ट्यामध्ये हरीत व नारंगी संवर्गातील उद्योग व तद्नंतर म्हणजे नदी किना-यापासून २००० मीटर नंतर सर्व उद्योगंना परवानगी असेल.

४. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास क्षेत्रासाठी नदी किना-यापासून पहिला ५०० मीटरचा पट्टा ना-विकास क्षेत्र त्यापुढील ५०० ते ७५० मीटरच्या पट्ट्यात हरीत व नारंगी संवर्गातील उद्योग, तद्नंतर सर्व उद्योगांना विकास महामंडळाच्या मार्फत / माध्यमाने सांडपाणी एकत्रिकरण, सामायिक सांडपणी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याची विल्हेवाट यंत्रणा असणे आवश्यक आहे.

५.	अ-३ व अ-४ या दोन्ही वर्गामध्ये नदीच्या नियंत्रक पुररेषेपासून दोन्ही बाजूस अर्धा कि.मी. पर्यंतच्या क्षेत्रात उद्योग उभारण्यासाठी प्रतिबंध राहील.

६.	नदीच्या पाण्याची गुणवत्ता प्रस्तावित उपयोगासाठी राखण्यासाठी नारंगी क्षेत्रामध्ये पर्यावरण विषयक सुविधांचा विकास होण्याच्या दृष्टीने पुढील निर्णय घेण्यात आलेले आहेत.

(अ) नदी वर्गीकरण केलेल्या क्षेत्रामध्ये पुरेशी प्रक्रिया न केलेले घरगूती सांडपाणी विसर्ग यंत्रणा उभारुन कार्यान्वित करणे आवश्यक राहील.

(ब) घरगुती सांडपाणी प्रक्रिया यंत्रणा उभारणी नद्यांच्या नियंत्रक पुररेषेच्या १०० मीटरच्या बाहेर अनुज्ञेय राहील.

(क) नदीच्या नियंत्रक पूररेषेच्या ५०० मीटरच्या बाहेर नागरी क्षेत्रातील घनकचरा विल्हेवाटीसाठी घनकचरा व्यवस्थापन यंत्रणा उभारण्यासाठी परवानगी असेल.

(ड) सांडपाणी प्रक्रिया यंत्रणा व नगरी घनकचरा व्यवस्थापन यंत्रणा नद्यांच्या पुरामुळे बुडणार नाही यांची खबरदारी घेणे आवश्यक आहे.

(ई) स्थानिक स्वराज्य संस्थानी त्यांच्या परिसरात असणा-या नद्या व तलाव यांच्या पाणी गुणवत्ता संवर्धनासाठी विशेष कार्यक्रम हाती घ्यावेत. जसे वाहने धुणे, घनकचरा विल्हेवाट.

## १४.	ध्वनी प्रदूषण नियमन

सार्वजनिक ठिकाणी वातावरणात ध्वनीची तिव्रता वाहतूक व इतर कारणामुळे वाढत आहे. ध्वनी प्रदुषणामुळे नागरीकांच्या आरोग्यावर व मानसिक स्वास्थावर अनिष्ट परिणाम होत असल्यामुळे ध्वनी प्रदूषण नियमन व नियंत्रण करण्यासाठी केंद्र सरकारच्या पर्यावरण विभागाने दिनांक १४ फेब्रुवारी, २००० रोजी ध्वनी प्रदुषण नियमन २००० लागू केलेला आहे.

या अधिनियमानुसार ध्वनी प्रदुषणाच्या दृष्टीने निरनिराळ्या क्षेत्राचे उद्योग, वाणिज्य, निवासी व शांतता झोन असे प्रभाग पाडण्यात आले असून प्रत्येक भागासाठी ध्वनीच्या पातळीचे प्रमाण ठरवून देण्यात आलेले आहे.

नियमांची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी शासनाने -

१.	दिनांक २१ एप्रिल, २००९ व दिनांक ७ डिसेंबर, २००९ रोजी सुधारीत शासन निर्णय काढलेले आहेत. त्यानुसार खालीलप्रमाणे शांतता झोन जाहीर करण्यात आले आहेत.

(अ)	शैक्षणिक संस्थांच्या सभोवताली १०० मीटर क्षेत्र.

(ब)	सर्व न्यायालयांच्या सभोवताली १०० मीटर क्षेत्र.

(क)	रुग्णालयांच्या सभोवताली १०० मीटर क्षेत्र.

(ड)	धार्मिक स्थळांच्या सभोवताली १०० मीटर क्षेत्र शांतता झोन.

- सर्व स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रामध्ये व ग्रामीण क्षेत्रामध्ये मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी शांतता झोन त्वरित जाहीर करण्याच्या सूचना दिल्या आहेत.

२. त्याचप्रमाणे शासनाच्या संबंधित विभागाच्या अधिपत्याखालील संस्थाच्या खाली अधिका-यांना पदनाम प्राधिकरण म्हणून जाहीर करण्यात आले आहे.

- महसूल विभागाशी संबंधित जिल्हादंडाधिकारी

- नगर विकास विभाग - महानगर पालिक आयुक्त, अतिरिक्त / उपायुक्त, नगर पालिकांचे मुख्याधिकारी,

- उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग - प्रबंधक/पोलिस उप अधिक्षकच्या दर्जापेक्षा कमी नसलेले शासनमान्यता प्राप्त शेक्षणिक संस्थांचे मुख्याध्यापक.

- सार्वजनिक आरोग्य विभाग - अधिष्ठाता/पोलिस उप अधिक्षकच्या दर्जापेक्षा कमी नसलेले शासकीय रुग्णालयाचे अधिक्षक.

- नगर विकास विभाग - एमएमआरडीए, एमएसआरडीसी, सिडको.

- पर्यावरण विभाग - सदस्य सचिव आणि पोलिस उप अधिक्षकच्या दर्जापेक्षा कमी नसलेले महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाचे कोणतेही अधिकारी,

- गृह विभाग - (अ) पोलीस उप अधिक्षकच्या दर्जापेक्षा कमी नसलेले महाराष्ट्र राज्य परिवहन मंडळाचे अधिकारी, उप प्रादेशिक अधिकारी.

(ब) पोलिस उप अधिक्षकच्या दर्जापेक्षा कमी नसलेले एस.टी.महामंडळाचे अधिकारी / आगार व्यवस्थापक.

(क) पोलिस उप अधिक्षकच्या दर्जापेक्षा कमी नसलेले वाहतूक पोलिस अधिकारी.

सणांच्या वेळी फटाक्यांमुळे होणारे ध्वनी व हवा प्रदुषण रोखण्यासाठी पर्यावरण विभागाने दि.१०.१०.२००२ च्या परिपत्रकान्वये १२५ डेसीबल पेक्षा जास्त आवाज करणारे फटाक्याच्या उत्पादन, विक्री व वापर यावर बंदी घातलेली आहे. साखळी फटाक्याच्या उत्पादन, विक्री व वापर यावर बंदी घातलेली आहे. साखळी फटाक्यात एकूण ५०, ५० ते १०० व १०० व त्यापेक्षा जास्त फटाक्यांची साखळी असेल तर आवाजाची मर्यादा फटाका उडाविण्याच्या जागेपासून ४ मीटर अंतरापर्यंत अनुक्रमे ११५, ११० व १०५ डेसिबल एवढी असावी. तसेच रात्री १० ते सकाळी ६ वाजेपर्यंत दारुकाम व फटाके यांचा वापर करण्यास मनाई करण्यात आलेली आहे.

ध्वनिप्रदुषण (नियमन व नियंत्रण) नियम २००२ च्या नियम ५ च्या उपनियम ३ नुसार ध्वनिपेक्षक व ध्वनिवर्धक यंत्रणेचा वापर श्रोतगृहे, सामुहीक सभागृहे आणि मेजवाणी कक्ष यासारख्या बंद जागाखेरीज

इतर ठिकणी वर्षातील विशिष्ट १५ दिवसांसाठी फक्त ध्वनीची विहीत मर्यादा राखून सकाळी ६ ते रात्री १२ वाजेपर्यंत करण्यास दिनांक २८ एप्रिल, २००३ च्या शासन निर्णयान्वये सूट देण्यात आली आहे.

१५-अ, महाराष्ट्र विघटनशील व अविघटनशील कचरा (नियंत्रण)अधिनियम,२००६:-

सार्वजनिक नाले,रस्ते, पानथळ जमिन, जलाशय, लोकांना दिसेल अशा जागा, यामध्ये अविघटनशील कचरा फेकण्यास किंवा साठविण्यास प्रतिबंध करण्यासाठी,अविघटनशील पदार्थाचा वापर विनियमित करण्यासाठी आणि त्यांच्याशी संबधीत किंवा तदुनशंगिक बाबींच्या नियमनासाठी दिनांक २१ एप्रिल २००६ रोजी महाराष्ट्र विघटनशील व अविघटनशील कचरा (नियंत्रण) अधिनियम क्र.१० महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात प्रसिध्द करण्यात आलेले आहेत. या अधिनियमांतर्गत पर्यावरणाला घातक ठरणा-या विवक्षित अविघटनशील पदार्थ इ. च्या वापरावर निर्बंध किंवा बंदी घालण्याचे अधिकार राज्य शासनास प्राप्त झाले आहेत. तसेच स्थानिक प्राधिकरणाचे किंवा त्याने प्राधिकृत केलेल्या अधिका-याने कर्तव्य निश्चित केले असून त्यानूसार अविघटनशील कचरा ठेवण्यासाठी कुंडयांची आणि तो टाकण्यासाठी विशिष्ट ठिकाणांची तरतूद करणे तसेच टाकाऊ पदार्थ गोळा करण्याची पध्दत निश्चित करणे अशा प्रकारे गोळा केलेल्या अविघटनशील कच-याचे पुर्नचक्रीकरण करण्याची व्यवस्था करणे इ. बाबत नियमन करण्याची तरतूद करण्यात आलेली आहे. अधिनियमाच्या अनुसूचीनुसार १६ अविघटनशी पदार्थ किंवा कचरा यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

१५-ब महाराष्ट्र प्लॅस्टीक पिशवी (कॅरी बॅग) उत्पादन नियम, २००६ :-

महाराष्ट्र अविघटनशील कचरा (नियंत्रण) अधिनियम,२००६ च्या कलम ४ (१व२) याव्दारे प्रदान करण्यात आलेला अधिकारांचा वापर करून दिनांक ३ मार्च ,२००६ रोजी महाराष्ट्र प्लॅस्टीक पिशवी नियम प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. या नियमांतर्गत ५० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडीच्या व ८ X १२ जाडीच्या इंचापेक्षा लहान आकाराच्या प्लॅस्टीक कॅरीबॅग्जच्या वापरावर व उत्पादनावर संपूर्ण राज्यात बंदी घालण्यात आली आहे. या नियमानुसार विहीत मानकाच्या प्रत्येक प्लॅस्टीक पिशवीवर उत्पादकाचे नाव, नोंदणी क्रमांक व पिशवी जाडी मुद्रीत करणे बंधनकारक करण्यात आलेले आहे. अन्न पदार्थांच्या पॅकेजींगसाठी पुनर्चक्रीत प्लॅस्टीक पिशव्यांच्या वापराबाबत अंमलबजावणीची जबाबदारी स्थानिक स्वराज्य संस्थांची असून उत्पादनावर नियंत्रण ठेवण्याची जबाबदारी महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाची आहे. या नियमांचे उल्लंघन करणा-या उत्पादक किंवा विक्रेत्यावर पहिल्या गुन्हयासाठी ५,००० दूस-या गुन्हयासाठी १०,००० व तिस-या गुन्हयासाठी २५,००० व तुरूंगवासाची शिक्षा अशी तरतुद आहे.

महानगरपालिकांचे आयुक्त,स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे मुख्याधिकारी, जिल्हाधिकारी, तहसिलदार,सदस्य सचिव,महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ व विकास आयुक्त, उद्योग हे त्यांच्या संबधित क्षेत्रात या नियमांची अंमलबाजावणी करण्यास सक्षम प्राधिकारी आहेत.

१५ क. महाराष्ट्र (महानगरपालिका क्षेत्रातील अविघटनशील घनकचरा योग्य व शास्त्रशुध्द पध्दतीने संकलन करणे, विलगीकरण करणे व विल्हेवाट करणे) नियम,२००६ :-

महाराष्ट्र अविघटनशील कचरा (नियंत्रण) अधिनियम,२००६ च्या कलम १८(३) याव्दारे प्रधान करण्यात आलेला अधिकराचा वापर करून दिनांक ३ मार्च २००६ रोजी महाराष्ट्र (महानगरपालिका क्षेत्रातील अविघटनशील घनकचरा योग्य व शास्त्रशुध्द पध्दतीने संकलन करणे, विलगीकरण करणे व विल्हेवाट करणे) नियम प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. या नियमानुसार महानगरपालिकांची अविघटनशील कचरा हाताळण्याबाबतची जबाबदारी निश्चित करण्यात आलेली आहे. त्यानुसार महानगरपालिका आपल्या प्रादेशिक क्षेत्राच्या हद्दीमध्ये, या नियमांच्या तरतुदीची अंमलबजावणी करण्यासाठी ंआणि अविघटनशील घनकचरा गोळा करणे तो वेगळा करणे, त्याची साठवण करणे, त्याची विलगीकरण करणे, तो वाहून नेणे, त्याच्यावर प्रक्रीया करणे आणि त्याची शास्त्रीय पध्दतीने विल्हेवाट लावणे यासाठीच्या कोणत्याही पायाभूत सुविधेचा विकास करण्यासाठी जबाबदार असेल. सार्वजनिक ठिकाणांवरील कच-याची सरमिसळ होउु नये आणि कचरा खाली सांडू नये यासाठी सार्वजनिक ठिकाणी विघटनशील व अविघटनशील कच-याकरीता वेगवेगळया रंगाच्या किमान २ स्वतंत्र कचराकुंडया ठेवतील आणि सार्वजनिक ठिकाणी या प्रयोजनासाठी ठेवलेल्या कचराकुंडया करीता ठराविक सांकेतिक रंग ठरवतील. महानगरपालिका कोणत्याही अभिकरणाच्या मदतीने प्रत्येक प्रभागामध्ये विविध ठिकाणी त्या क्षेत्रामधील कचरा निर्मितीच्या अंदाजित प्रमाणावर आणि लोकसंख्येच्या घनतेवर आधारित अविघटनशील कचरा संकलन व विलगीकरण करणारी केंद्र उभारील. या नियमानुसार महानगरपालिका गटातील सहकारी गृहनिर्माण संस्था, हॉटेल, वाणिज्यिक आस्थापना व आपआपल्या जागामध्ये निर्माण झालेली अविघटनशील व विघटनशी कचरा गोळा करण्यासाठी विहित रंगाच्या किमान दोन स्वतंत्र कचराकुंडया ठेवतील.

१६. पर्यावरण विभाग सामर्थ्यवान होण्यासाठी तांत्रीक कक्ष निर्माण करणे.

भारत सरकारच्या पर्यावरण व वन मंत्रालय यांनी पर्यावरण संरक्षणासाठी पर्यावरण विभागात तांत्रिक कक्ष तयार करण्यास मध्यवर्ती सहाय्य दिले. भारत सरकारने राज्य शासनाला पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम १९८६ च्या कलम ५ अन्वये दिनांक १७.०५.१९८८ च्या परिपत्रकानुसार अधिकार दिले आहेत. या

अधिकारान्वये कोणत्याही प्रदुषण करणा-या अथवा पर्यावरणाचा धोका उत्पन्न करण्याच्या प्रकल्पावर कारवाई करता येते.

१७. पर्यावरण माहिती प्रणाली केंद्र (एन्वीस)

एन्वीस ही १०० टक्के केंद्र शासन पुरस्कत योजना असून या योजने अंतर्गत पर्यावरण विषयक माहितीचा माहाजाल विकसी त करण्यात येत आहे. या योजनेत मुख्यत्वे पर्यावरणाशी निगडीत विविध क्षेत्रातील शास्त्रीय माहीतीचे संकलन करुन ती विविध मार्गानी जनसामान्यापयैत पोहचविणे असा असून, त्यामुळे धोरणात्मक निर्णय घेणारे इंजिनिअर्स, शास्त्रज्ञ व सामान्य जनता इत्यादी पर्यंत अचूक माहिती योग्य वेळेत उपलब्ध हाऊ शकेल.

राज्याचे एन्वीस केंद्र मार्च २००३ पासून कार्यान्वित असून या केंद्राने संपूर्ण पर्यावरण विषयक माहितीवर आधारीत http://envis.maharashtra.gov.in हे संकेत स्थळ विकसित केले आहे.
या संकेत स्थळावर पर्यावरण विषयक सद्यःस्थिती अहवाल, पर्यावरण विषयक मुलभत माहिती, कायदे, योजना, पर्यावरण विषयक बातम्यांचा साठा, ई-ग्रंथालय, स्लाईड शो, छायाचित्र दालन, चर्चा दालन, तक्रार निवारण प्रणाली, पर्यावरण शिक्षण, मुलांसाठी प्रश्नमंजुषा आणि विविध संदर्भित पुस्तके उपलब्ध करून देण्यात आले आहे.

एन्व्हिस-

सन २००९-१० मध्ये एन्व्हिस केंद्रामार्फत पर्यावरण पूरक पध्दतीने सणांचे साजरीकरण करण्याची संकल्पना जनमानसात रूजवण्याकरीता पर्यावरण पूरक होळी/रंगपंचमी बाबत जागृती करून मंत्रालयी न परिसरात नैसर्गिक रंग उपलब्ध करून देण्यात आले. तसेच पर्यावरण दिन ५ जून चे औचित्य साधून राज्यस्तरीय निबंध, लेख घोषवाक्य व छायाचित्र स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले. सदर स्पर्धेस राज्यभरातून शहरी तसेच ग्रामिण भागातून उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळाला व विजेत्या स्पर्धकांचा बक्षिस वितरण सोहळा मा. मुख्यमंत्री यांच्या अध्यक्षतेखाली ५ जून रोजी करण्यात आला. स्पर्धेचा प्रतिसाद बघता विजेत्या प्रवेशिका सर्वांपयैत पोहचविण्यासाठी जनमानसातील पर्यावरण या संकलिके व्दारे प्रकाशित करण्यात आला.

एन्व्हिस संकेतस्थळावरील ग्रीन कॅलेंडर या सदराखाली पर्यावरणविषय विविध राष्ट्रीय व ओंतरराष्ट्रीय दिनाविषयी तसेच पर्यावरणपूरक सणाविषयी महत्वपूर्ण व उपयुक्त माहिती सर्वांना अपलब्ध करून देण्यात आली.

१८. राज्य सरोवर संवर्धन योजना

तलाव हे भूजलाची पातळी वाढविण्यासाठी, जैव विविधता आणि स्थनिक सूक्ष्म हवामानाचा समतोल राखण्यासाठी तसेच,पिण्याचे पाणी, मासेमारी, मनोरंजन आणि पूर नियंत्रण यासाठी उपयोगी ठरतात. ही उपयुक्तता लक्षात घे्ऊन राज्य शासनाने तलाव संवर्धनासाठी राज्यस्तरीय योजनव्दारे निधी उपलब्ध करून दिला आहे. या योजनंतर्गत यमाई तलाव, पंढरपूर, हनूमान तलाव, काटोल, शालेट तलाव,माथे्रान हे प्रकल्प २००७ पासून हाती घेण्यात आले असून त्यांची कामे वेळापत्रकानूसार प्रगतीपथावर आहेत. तसेच सन २००८ वर्षात डेडरगाव तलाव, धुळे येथील प्रकल्पास मंजूरी देण्यात आली आहे.

१९. हरित प्रकल्पांसाठी आवाहन (Call for Green Ideas)

पर्यावरण संवर्धनात कायदा व नियमांच्या अनुपालनाबरोबरच जनतेच्या सहभागाचे अनन्यसाधारण महत्व आहे. या कामात जनसहभाग वाढविण्यासाठी पर्यावरण विषयक जनजागृती मोठयाप्रमाणावर करणे काळाची गरज आहे. म्हणूनच पर्यावरण संवर्धनात राज्याच्या स्थानिक गरजा लक्षात घेवून लोकसहभागातून नाविन्यपूर्ण कार्यक्रम राबविण्यासाठी सन २०१० च्या जागतिक पर्यावरण दिनी, पर्यावरण विभागामार्फत **“Call for Green Ideas”** ही नाविन्यपूर्ण योजना राबविण्यास सुरुवात झाली. या योजनेद्वारे राज्य भरातून शहरी, ग्रामीण, तटीय व आदिवासी भाग पश्चिम घाटासह, भागातील पर्यावरणीय समस्यांशी निगडीत कार्यक्रम जसे स्थानिक पर्यावरणीय समस्या जल प्रदूषण, पर्यावरणपूरक सण, घनकचरा व्यवस्थापन, जैवविविधता संर्वधन तर प्रकल्प अंमलबजावणी यात नैसर्गिक संसाधनांचे संवर्धन, संरक्षण आणि व्यवस्थापन, इको व्हिलेज आणि इतर विषयांवर आधारित लोकसहभाग असलेले विविध प्रस्ताव मागविण्यात आलेले आहे. प्रकल्पांची निवड ही प्रकल्पांचे नाविण्य, फलनिष्पत्ती, स्वयंसिध्दता, इतरत्र वापरक्षमता व योजनेचे कार्यक्षेत्र (शहरी /ग्रामीण/आदिवासी) या बाबींवर अवलंबून आहे.

राज्य भरातून एक ते पाच फ़ेरींसाठी एकूण प्राप्त ३६६ प्रस्तावांची सुकाणू समितीमार्फत छाननी करण्यात येवून पर्यावरण विषयक जनजागृती तसेच प्रकल्पांची अंमलबजावणी या दोन श्रेणीतील निवडक २५ नाविन्यपूर्ण प्रस्तावांची निवड करण्यात आली. यात जादूच्या मनोरंजनात्मक कार्यक्रमांद्वारे शालेय विद्यार्थी व लोकांमध्ये जनजागृती, सार्वजनिक स्वच्छतागृहात सौर उर्जेचा वापर, सागरतटीय क्षेत्रातील कासवांचे संवर्धन असे महत्वाचे प्रकल्प या योजनेद्वारे निवडण्यात आले आहेत.

२०. पर्यावरण सेवा योजना -

राज्यातील विद्यार्थ्यांमध्ये लहानपणीच पर्यावरण संवर्धनाची बीजे बिंबवण्यासाठी व पर्यावरणपूरक संवेदनशील भावी पिढीच्या निर्मितीसाठी, पर्यावरण शिक्षण निसर्गाच्या सानिध्यात जावून प्रत्यक्ष कृतीच्या आधारे मुलांना समजावून सांगण्याच्या उद्देशाने माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये पर्यावरण सेवा योजना राबविण्याचा निर्णय राज्य मंत्रिमंडळाने घेतला आहे. सन २०११-१२ या आर्थिक वर्षात सदर योजना पहिल्या टप्प्यामध्ये पुणे, सोलापूर, अमरावती, यवतमाळ, नागपूर, औरंगाबाद, जालना, नागपूर, चंद्रपूर, नाशिक, जळगांव, रत्नागिरी व ठाणे या बारा जिल्हयामधील एकूण पन्नास इच्छुक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये राबविण्यात येणार आहे. केंद्रिय पर्यावण व वन मंत्रालयामार्फत सेंट्रल फॉर एक्सलन्स यांनी नियुक्त केलेले पर्यावरण शिक्षण केंद्र (CEE), पुणे ही संस्था राज्यस्तरीय संनियंत्रण संस्था म्हणून या योजनेसाठीची अंमलबजावणी करत आहे. निसर्ग व मानव यातील नातेसंबंध समजून घेवून स्थानिक पर्यावरणाशी निगडीत विविध समस्या प्रत्यक्ष सहभागाद्वारे समजावून घेवून स्थानिक पातळीवर नैसर्गिक संसाधनांच्या व्यवस्थापनाबाबत स्थानिक लोकांच्या सहभागाने प्रत्यक्ष कृती कार्यक्रम राबविण्यासाठी ही योजना उपयुक्त ठरणार आहे.

पर्यावरण विभागातील पदे व वेतन श्रेणी

पदनाम	वेतनश्रेणी	पदांची संख्या
राजपत्रित		
सचिव	३७,४००-६७,०००	१
सह सचिव	३७,४००-६७,०००	१
उप सचिव	१५,६००-३९,१००	१
अवर सचिव	१५,६००-३९,१००	१
वरीष्ठ स्वीय सहायक	१५,६००-३९,१००	१
कक्ष अधिकारी	९,३००-३४,८००	१
अराजपत्रित		
निवडश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८००	१
उच्चश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८००	१
निम्नश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८००	१
सहायक	९,३००-३४,८००	५
रोख लेखापाल	९,३००-३४,८००	१
सर्वसाधारण कार्यलिपिक	५,२००-२०,२००	४
रोखपाल	५,२००-२०,२००	१
टंकलेखक	५,२००-२०,२००	२
वाहन चालक	५,२००-२०,२००	१
वर्ग-ड		
चक्रमुद्रण यंत्रचालक	४,४४०-७,४४०	१
झेरॉक्स चालक	४,४४०-७,४४०	१
शिपाई	४,४४०-७,४४०	४
तांत्रिक कक्ष		
राजपत्रित		
संचालक	३७,४००-६७,०००	१
शास्त्रज्ञ श्रेणी-१	१५,६००-३९,१००	२
शास्त्रज्ञ श्रेणी-१	१५,६००-३९,१००	६
अराजपत्रित		
सहायक	९,३००-३४,८००	२
उच्चश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८००	१
निम्नश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८००	२
सर्वसाधारण कार्य लिपिक	५,२००-२०,२००	३
वर्ग-ड		
शिपाई	४,४४०-७,४४०	२

पर्यावरण विभागातील अधिकारी त्यांचे पदनाम व दूरध्वनी क्रमांक

श्रीम.वल्सा नायर सिंह **सचिव (पर्या)**	**दू.क्र.०२२-२२ ८७ ३८ ४५** **दू.क्र.०२२-२२ ८१ ३५ ७५** **फॅ.क्र.०२२-२२ ८१ ३९ ४७**
डॉ.बी.एन.पाटील, संचालक (पर्यावरण) निवास/मोबाईल	**दू.क्र.०२२-२२ ८५ ५० ८६/विस्तार ३१३६** **दू.क्र.०२२-२५ ६५ १२७ ८३** **मो.क्र. ९८६९९४२३९५**
सह सचिव (आस्थापना) निवास	**दू.क्र.०२२-२२ ०२ ९३ ८८/विस्तार ३१३५** **दू.क्र.(निवासी) ०२२-२६ ४५ ५२ ७५**
श्री. सो. ना. बागुल उपसचिव (तांत्रिक कक्ष -२) निवास/मोबाईल	**दू.क्र.०२२-२२ ८१ ९५ १७/विस्तार ३१३५**
डॉ.बी.एन.पाटील, शास्त्रज्ञ श्रेणी-१ निवास/मोबाईल	**दू.क्र.०२२-२२ ८५ ५० ८२/विस्तार ३१३४** **मो.क्र.९८६९९४२३९५**
शास्त्रज्ञ श्रेणी-१ निवास/मोबाईल	**दू.क्र.०२२-२२ ८५ ४७ ०७ /विस्तार ३१३३** **मो.क्र.९६१९६४८३९५**
श्री. दे. के. मानकर अवर सचिव (आस्था)	**दू.क्र.०२२-२२ ८७ ३८ ४४/** **विस्तार ३१३१/३१३५**
श्री. अ. र. परशुरामे अवर सचिव (तां.क.३)	**दू.क्र.०२२-२२ ८७ ३८ ४४/विस्तार ३१३५**
श्री. दि. मा. सोनवणे शास्त्रज्ञ श्रेणी-२ (तां.क.१/तां.क.४)	**दू.क्र.०२२-२२ ८७ ३८ ४४/विस्तार ३१३५**
श्री. र. ल. लखोटे कक्ष अधिकारी (तां.क.२)	**दू.क्र.०२२-२२ ८१ ९५ १७/विस्तार ३१३५**
कार्यालय दूरध्वनी क्र. व फॅक्स क्र.	**दू.क्र.०२२-२२८७३८४४** **फॅ.क्र.०२२-२२०२ ५९ ४६**
विभागातील पर्यावरण विषयक संकेतस्थळांची नावे	http://envd.maharashtra.gov.in http://envis.maharashtra.gov.in http://ec.maharashtra.gov.in http://mczma.maharashtra.gov.in http://ssp.maharashtra.gov.in
विभागाचे ई-मेल आयडी	राज्य शासनाच्या ई-ऑफिस धोरणांतर्गत कार्यासन/अधिकारी निहाय ई-मेल आयडी तयार करुन वापरात आणण्याची कार्यवाही करण्यात येत आहे.

पर्यावरण विभाग

माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५ च्या अमंलबजावणीकरिता पदनिर्देशित करण्यात आलेल्या सहायक जन माहिती अधिकारी, जन माहिती अधिकारी व अपिलीय प्राधिकारी यांची कार्यासन निहाय माहिती.

कार्यासन -३	तांत्रिक कक्ष : १	तांत्रिक कक्ष : २	तांत्रिक कक्ष-३	तांत्रिक कक्ष-४
सह सचिव तथा अपिलीय प्राधिकारी	डॉ. भ. ना. पाटील संचालक तथा अपिलीय प्राधिकारी	श्री. सो. ना. बागुल उप सचिव तथा अपिलीय प्राधिकारी	श्री. अ. र. परशुरामे शास्त्रज्ञ श्रेणी - १ तथा अपिलीय प्राधिकारी	श्री. दि. म. सोनवणे शास्त्रज्ञ श्रेणी - १ तथा अपिलीय प्राधिकारी
श्री. दे. के. मानकर अवर सचिव तथा जन माहिती अधिकारी	श्री. दि. मा. सोनवणे शास्त्रज्ञ श्रेणी-२ तथा जन माहिती अधिकारी	श्री. र. ल. लखोटे कक्ष अधिकारी तथा जन माहिती अधिकारी	श्री. अ. परशुरामे शास्त्रज्ञ श्रेणी-२ तथा जन माहिती अधिकारी	श्री. दि. मा. सोनवणे शास्त्रज्ञ श्रेणी-२ तथा जन माहिती अधिकारी
श्री. ध. ना. देव सहायक तथा सहायक माहिती अधिकारी	श्री. हि. सा. पेडणेकर सहायक तथा सहायक माहिती अधिकारी	श्री.रा.म. कारखानीस सहायक तथा सहायक माहिती अधिकारी	श्री. सु. ज. शेट्टी सहायक तथा सहायक माहिती अधिकारी	श्री. उ. बा. काण्णव सहायक तथा सहायक माहिती अधिकारी

२. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई

2. Maharashtra Pollution Control Board, Mumbai

प्रस्तावना :

१. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ :—

महाराष्ट्र जल प्रदूषण प्रतिबंध अधिनियम, १९६९ च्या अन्वये महाराष्ट्र जल प्रदूषण नयंत्रण मंजळाची स्थापना १९७० झाली. ह्या अधिनियमाऐवजी महाराष्ट्रात १ जून १९८१ पासून केंद्रीय जल प्रदूषण (प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ स्त्रिकारला गेला. त्यामुळे या मंडळाला अधिक अधिकार प्राप्त झाले. १९७४ चा अधिनियम स्विकारल्यानंतर ह्या मंडळानचे जल प्रदूषण (प्रतिबंध व नियमत्रण) मंडळ हे नाव बदलून महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ असे टेवण्यात आले. त्यानंतर १६ मे १९८१ पासून हवा (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ लागू करण्यात आला.

मंडळाची कार्ये :

(१) विविध जलस्त्रोताच्या व हवेच्या प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रणाखाली राज्यव्यापी योजना तयार करून त्याची अंमलबजावणी करणे.

(२) जल प्रदूषण व हवा प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रणाबाबत राज्य शासनास सल्ला देणे.

(३) जल प्रदूषण व हवा प्रदूषणासंबंधी तसेच नियंरण कार्यवाहीबद्दल माहिती संकलित करून प्रकाशित करणे.

(४) जल प्रदूषण व हवा प्रदूषणासंबंधी समस्यावरील संशोधनासा प्रोत्साहन देणे, संशोधन करणे व त्यामध्ये सहभाग घेणे.

(५) प्रदूषण नियंत्रणाविषयावरील प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे व संबंधित लोकशिक्षणाचे कार्यक्रम आयोजित करणे.

(६) नागरी सांडपाणी, औद्योगिक सांडपाणी त्याचप्रमाणे सांडपाणी प्रक्रिय संयंत्राच्या कार्याचे अधिनियमातील तरतुदीनुसार संमतीप्रत्र संदर्भात परिक्षण करणे. हवा प्रदूषण नियंत्रणासाठी असलेले उपकरण, यंत्रणा, औद्योगिक संयंत्र, उत्पादन प्रक्रिया यांचे परिक्षण करणे व आवश्यक प्रदूषण नियंत्रण उपाययोजनेसाठी निर्देशित करणे.

(७) हवा प्रदूषण नियंत्रण क्षेत्रातील हवेचे मूल्यमापन करणे व प्रदूषण प्रतिबंधात्मक उपाय योजना करणे.

(८) सांडपाण्यातील व हवेतील प्रदूषण घटकांची मानके निश्चित करणे व त्यामध्ये सुधारणा करणे, त्याचप्रमाणे प्रदूषण घटक मिसळणा-या जलस्त्रोताची वर्गवारी करून त्याची मानके निशिचत करणे. विविध औद्योगिक संयंत्रातील उत्सर्जनानुसार हवा प्रदूषण घटकांची मानके निश्चित करणे.

(९) एका विशिष्ट प्रकारच्या उद्योगामुले/ प्रकल्पामुळे ठराविक ठिकाणची हवा प्रदूषित होणार असेल किंवा जल प्रदूषित होणार असेल तर त्याबाबत राज्य शासनास योग्य तो सल्ला देणे.

(१०) केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ व राज्य शासनाने वेळोवेळी नेमूण दिलेली कार्ये पार पाडणे.

उपाययोजना

पर्यावरण संरक्षण व प्रदूषण नियंत्रण

जल प्रदूषणाचे गांभीर्य आणि व्याप्ती लक्षात घेऊन नद्यांच्या खो-यांचे प्रदेश जल प्रदूषण प्रतिबंध क्षेत्र म्हणून अधिसूचित करण्यात आले. या क्षेत्रातील सांडपाण्याचे निःस्सारण करण्यासाठी प्रदूषक अभिकरणास मंडळाचे संमतीपत्र घ्यावे लागते. संमतीपत्राबाबतची प्रक्रिया व अटींची माहिती परिशिष्ट एक (अ), (ब), (क) व (ड) मध्ये जोडली आहे.

२. कारखाना उभारणीसाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र दिल्यानंतर पर्यावरण विभागाने पर्यावरण अनुमती देण्याबाबतचा कालावधी **परिशिष्ट दोन** मध्ये दर्शविण्यात आला आहे.

३. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जल कायद्याअंतर्गत संमतीपत्र नामंजूर केल्यास अपील/पुनर्निरीक्षण अपील करण्याबाबत व त्यावरील निर्णय देण्याबाबत लागणारा कालावधी **परिशिष्ट तीन** मध्ये नमुद केला आहे.

४. प्रदूषण विषयक तक्रारी :- प्रदूषणाबाबत तक्रारी प्राप्त झाल्यावर विहित कालावधीत करावयाची कार्यपध्दती **परिशिष्ट चार** मध्ये नमूद केलेली आहे.

५. सांडपण्यातील विविध प्रदूषण घटकांमुळे प्रदूषणाची निर्मिती होते. सर्व उद्योगांना, ज्यांचे उत्पादन प्रक्रियेतून निर्माण होणा-या प्रदूषणास आळा घालण्यासाठी योग्य ती यंत्रणा उभारणे व ती चालवणे बंधनकारक आहे. लघुउद्योगांना स्वतःची सांडपणी प्रक्रिया यंत्रणा बसविणे आर्थिकदृष्ट्या सोईस्कर नसते म्हणून सामुहिक सांडपणी प्रक्रिया योजना सुरू करण्यात आली आहे.

६. नद्यांचे प्रदूषण शहरी सांडपाण्यामुळे होत असल्यामुळे नद्यांच्या काठावरील शहरांच्या सांडपण्याची शुध्दिकरणानंतर योग्य प्रकारे प्रक्रिया करून विल्हेवाट लावली जाते. त्याप्रमाणे नदी घाट विकास, स्मशानभूमी, स्वच्छतागृहाचे बांधकाम व नदी काठी वनीकरण, सुशोभितकरणाचे काम करणे इत्यादी कामे महानगरपालिका, नगरपरिषदा अशा स्थानिक स्वराज्य संस्थेमार्फत करणे बंधनकारक आहे.

७. सरोवरांचे संरक्षण व संवर्धन या योजनेखाली सरोवराचे प्रदूषण रोखणे, पाणलोट क्षेत्रात प्रक्रियेची कामे हाती घेणे, सरोवरातील गाळ काढणे व सरोवरातील वन्यजीव यांचे संरक्षण व विकास कामे हाती घेतली जातात.

८. पाणी व सांडपाणी यांची भौतिक, रासायनिक आणि सुक्ष्मजीवशास्त्रीय तपासणी करण्यासाठी मंडळाकडे मुंबई येथे मध्यवर्ती प्रयोगशाळा असून, इतर ७ प्रादेशिक कार्यालयांत प्रयोगशाळा कार्यरत आहे. त्याप्रमाणे जल प्रदूषण अन्वेषण कार्याकरिता फिरती प्रयोगशाळाही आहे.

९. **हवा प्रदूषण नियंत्रण.**—एखादा प्रदेश हवा प्रदूषण नियंत्रण क्षेत्र म्हणून घोषित झाल्यानंतर त्या प्रदेशातील उद्योगांना आपला कारखाना सुरु करण्यासाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून हवा प्रदूषणावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी अनुमती मिळवावी लागते. अनुमती देण्यापूर्वी अशा उद्योजगांकडून हवा प्रदूषणाची चाचणी करणे, त्यातील प्रक्रिया यंत्रणेत वापरण्यात येणारा कच्चा माल, हवा प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणेची आवश्यकता, हवा प्रदूषण नियंत्रणाची उत्तम पद्धत याचा अभ्यास करून व उत्सर्जित वायुचे नमुने तपासून अटींची पूर्तता झाल्यानंतर संमती पत्र देण्यात येते.

१०. धुरांड्यातून होणा-या उत्सर्जनाची तसेच वाहनातून होणा-या उत्सर्जनाची रासायनिक तपासणी करण्यासाठी आवश्यक उपकरणांसहित प्रयोगशाळा कार्यतर आहेत. त्याचप्रमाणे ७ फिरती संनियंत्रण वाहने या कामाकरीता उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.

११. **घातक कचरा व्यवस्थापन.**—रसायने व जंतुनाशके बनविणा-याकारखान्यातून निघणा-या विषारी घटकांचे प्रमाण अधिक असते. हे प्रदूषणकारक घटक पावसाच्या पाण्यामध्ये लवकर विरघळू शकतात. अशा प्रकारचे प्रदूषित पाणी पाझरून, विहिरींचे किंवा नदीचे पाणी प्रदूषित होण्याची शक्यता असते. म्हणून घातकच-याच्या विल्हेवाटीसाठी काळजीपूर्वक जागा निवडण्यात येते. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळास या कामास्ठी नियुक्त केले आहे. टाकाऊ रासायनिक पदार्थ जाळून टाकण्यासाठी काही कारखान्यांची स्वत:ची भस्मीकरण संयंत्रे उभारली आहेत. उद्योजकांना परवान्याचे नुतनीकरण करण्यापूर्वी घातक पदार्थांच्या समाधानकार प्रक्रिया व विल्हेवाटीची पूर्तता करणे आवश्यक आहे.

१२. रुग्णालय, पॅथोलॉजीकल लॅब रासायनिक प्रयोगशाळा त्यादींमधून निघणारा जैव वैद्यकीय कचरा प्रदूषित असतो. त्यामुले जैव वैद्यकीय कच-यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करून त्याची विल्हेवाट लावण्यात येणे आवश्यक आहे. ही जबाबदारी संबंधित रुग्णालये, कत्तलखाने वप्रयोगशाळा या संस्थांची आहे.

१३. घातक द्रव गळतीच्या वेळी कोणती काळजी घ्यावी याबाबतची माहिती **परिशिष्ट पाच** मध्ये दिलेली आहे.

परिशिष्ट एक (अ)

कारखाना उभारणीसाठी/सुरू करण्यासाठी/नूतनीकरणासाठी उद्योजकांना प्रदूषणाच्या विल्हेवाटी संबंधात संमतीपत्र देण्याबाबतचा कालावधी

अ.क्र.	तपशिल	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्यांचे कार्यालय	शेरा
१	जल, हवा, घातक घनकचरा विल्हेवाटीबाबत संमती पत्रासाठी नमुना अर्ज रू. भरून उपप्रादेशिक कार्यालयात मिळतील.	कार्यालयीन कामकाजाच्या दिवशी सकाळी ११ ते १ व दुपारी २ ते ४ वाजेपर्यंत	उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालय	सदर नमुना अर्जकार्यालय प्रादेशिक कार्यालय व मंडळाच्या मुख्यालयातसुद्धा मिळतील.
२	अर्ज स्विकृती व ती मिळण्याबाबत पोच देणे	त्याच दिवशी	उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालय	
३	अर्जामधील त्रुटींबाबत अर्जदारास कळविण्यास लागणारा कालावधी.	३ दिवस	उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालय	
४	त्रुटींची पूर्तता केल्यानंतर जागेची व इतर बाबींची प्रत्यक्ष पडताळणी करण्यासाठी लागणारा कालावधी.	१५ दिवस	उपप्रादेशिक अधिकारी कार्यालयातील संबंधित क्षेत्र अधिकारी	
५	पडताळणी केल्यापासून संमती पत्र देण्यासाठी लागणारा कालावधी (भांडवल/गुंतवणूकांवर आधारीत).			
	(अ) सुलभ संमतीपत्र (लघुतम उद्योग प्रदूषणरहीत)	३ दिवस (संपूर्ण त्रुटींची पूर्तता व पडताळणी अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर)	उपप्रादेशिक अधिकारी	
	(ब) हिरवा संवर्ग संमतीपत्र- गुंतवणूक			
	रू. ३ कोटीपर्यंत	६ दिवस	उपप्रादेशिक अधिकारी	
	रू. ३ कोटी ते १० कोटी	दिड महिना	प्रादेशिक अधिकारी	
	रू. १० कोटी ते ५०० कोटी	२ महिने	सदस्य, सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	रू. ५०० करोटीपेक्षा जास्त		संमतीपत्र मूल्यांकन समिती, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	(क) नारंगी संवर्ग संमतीपत्र - गुंतवणूक			
	रू. ५ कोटीपर्यंत	दिड महिना	प्रादेशिक अधिकारी	
	रू. ५ कोटी ते १०० कोटी	२ महिने	सदस्य, सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	रू. १०० कोटीपेक्षा जास्त		संमतीपत्र मूल्यांकन समिती, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	(ड) लाल संवर्ग संमतीपत्र - गुंतवणूक			
	रू. १५ कोटीपर्यंत	२ महिने	सदस्य, सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	रू. १५ कोटीपेक्षा जास्त		संमतीपत्र मूल्यांकन समिती, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	

अर्ज संबंधित कार्यालयास प्राप्त झाल्यापासून

टिपणी:-वरील कालावधी हा परीपूर्ण व त्रुटीरहीत प्राप्त झालेल्या अर्जासाठी बांधील राहील.

टिप :— १. विहीत कालावधीत काम पूर्ण न झाल्यास संबंधीतांनी वरिष्ठ अधिका-यांकडे तक्रार करावी.
२. संमतीपत्राकरीता द्यावयाच्या शुल्काचा तक्ता परिशिष्ट १ (ब) प्रमाणे.

स्थानिक स्वराज्य संस्थांना प्रदूषणाची विल्हेवाटीसंबंधात संमतीपत्र देण्याबाबत कालावधी

अ.क्र.	तपशिल	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्यांचे कार्यालय	शेरा
१	"क" वर्ग नगरपालिका/परिषद	दिड महिना (संबंधित कार्यालयात अर्ज प्राप्त झाल्यापासून)	प्रादेशिक अधिकारी	
२	"अ", "ब" नगरपालिका/परिषद व महानगरपालिका	बैठकीचा अहवाल प्राप्त झाल्यापासून १ महिन्याचा कालावधी	संमतीपत्र मूल्यांकन समिती, मुख्यालय	

टिपण्णी.—वरील कालावधी हा परीपूर्ण व त्रुटीरहीत प्राप्त झालेल्या अर्जासाठी बांधील राहील.

प्रदूषणाच्या विल्हेवाटीसंबंधात संमतीपत्रासाठी विहित केलेल्या अर्जासोबत द्यावयाची कागदपत्रे

१. संमतीपत्राची फी (डी.डी./धनादेशाद्वारे)

२. जागेचा नकाशा

३. उत्पादन प्रक्रियेची माहिती.

४. कारखान्याची प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणेसंबंधी माहिती.

५. उद्योग खात्याकडून मिळालेले ना हरकत प्रमाणपत्र.

६. कारखान्याची भांडवली गुंतवणूक व प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणेवर झालेली गुंतवणूकीची माहिती.

टिप.—१. विहित कालावधीत काम पूर्ण न झाल्यास संबंधीतांनी वरिष्ठ अधिका-यांकडे तक्रार द्यावी.

२. सदरील तक्त्यातील माहिती अर्जदारास माहिती व्हावी म्हणून महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई मुख्यालय, प्रादेशिक व उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालयात दर्शनी भागात ठळक अक्षरात लावून ठेवावी.

परिशिष्ट एक (ब)

उद्योग उभारणीसाठी व उद्योग सुरू करण्यासाठी संमतीपत्राकरिता द्यावयाच्या शुल्काचा तक्ता (२५.८.२०११ पासून)

उद्योगाची गुंतवणूक	उद्योग उभारणीसाठी	उद्योग सुरू करण्यासाठी
	रुपये	रुपये
रु. १०० कोटीपेक्षा जास्त	भांडवली गुंतवणूकीच्या ०.०२%	भांडवलीच्या गुंतवणूकीच्या ०.०२%
रु. ७५ कोटीपेक्षा जास्त ते रु. १०० कोटी पर्यंत	१,२५,०००	१,२५,०००
रु. ५० कोटीपेक्षा जास्त ते रु. ७५ कोटीपर्यंत.	१,००,०००	१,००,०००
रु. २५ कोटीपेक्षा जास्त ते रु. ५० कोटीपर्यंत.	७५,०००	७५,०००
१० कोटीपेक्षा जास्त ते रु. २५ कोटीपर्यंत	५०,०००	५०,०००
रु. ५ कोटीपेक्षा जास्त ते रु. १० कोटीपर्यंत	२५,०००	२५,०००
रु. १ कोटीपेक्षा जास्त ते रु. ५ कोटीपर्यंत	१५,०००	१५,०००
रु. ६० लाखापेक्षा जास्त ते रू. १ कोटीपर्यंत	५०००	५०००
रु. १० लाखापेक्षा जास्त ते रू. ६० लाखापर्यंत	१,५००	१,५००
रु. १० लाखापेक्षा कमी	५००	५००

टिप:— वर उल्लेखिलेले उद्योग सुरू करण्यासाठी लाल, नारंगी व हिरवा संवर्गातील उद्योगांसाठी शुल्क अनुक्रमे १, २ व ३ वर्षासाठी आकारण्यात येते. संमतीपत्र शुल्क पाच पटीत दिल्यानंतर संमतीपत्राचा कालावधी अनुक्रमे ५, १० व १५ वर्षासाठी राहील.

खाणप्रकल्पासाठी केलेल्या भांडवली गुंतवणुकीवर आकारण्यात येणा-या संमतीशुल्काव्यतिरिक्त प्रतिवर्षी प्रती टन रू.०.४० एवढे संमती शुल्क द्यावे लागेल.

स्थानिक स्वराज्य संस्थांसाठी जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा १९७४ अन्वये दाने वर्षासाठी संमतीपत्राचा कालावधी राहील व संमतीपत्राचे शुल्क खालीलप्रमाणे राहील :-

महानगरपालिका	रु.	१,००,०००
अ-वर्ग नगरपालिका	रु.	५०,०००
ब-वर्ग नगरपालिका	रु.	५,०००
क-वर्ग नगरपालिका	रु.	२,०००

टिप :— संमतीपत्राचे शुल्क, "महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ" यांच्या नावे धनादेशाद्वारे देणे जरूरीचे आहे.

परिशिष्ट एक (क)

जैव-वैद्यकीय कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम १९९८ अंतर्गत देण्यात येणा-या अधिकारपत्राचे शुल्क पुढीलप्रमाणे :—

	रुपये	
(अ) रूग्णशय्या क्षमता	प्रतिवर्ष आकारण्यात येणारे शुल्क	
१ - ५ रूग्णशय्या	निरंक	
६ - २५ रूग्णशय्या	१,२५०	
२६ - ५० रूग्णशय्या	२,५००	
५१ - २०० रूग्णशय्या	५,०००	
२०१ - ५०० रूग्णशय्या	१०,०००	
५०१ पेक्षा जास्त	१५,०००	
(ब) जैव-वैद्यकीय कच-यावरील प्रक्रिया सुविधा अभिकरण	१०,०००	प्रतिवर्ष
(क) जैव-वैद्यकीय कचरा वाहतूक	७,५००	प्रतिवर्ष
(ड) इतर सर्व जैव-वैद्यकीय कचरा निर्मिती करणारी व हाताळणारी अभिकरणे (वरील अ, ब, क सोडून)	२,५००	प्रतिवर्ष

वरील शुल्क हे राष्ट्रीयकृत बँकेच्या डिमांड ड्राफ्टच्या स्वरूपात संबंधित उप-प्रादेशिक कार्यालयात किंवा मुख्यालयात, ठराविक नमुन्यात पूर्णपणे भरलेल्या अर्जासोबत स्विकारला जाईल.

परिशिष्ट एक (ड)

आधिकाराचे प्रदान

संमतीपत्र जलद निकाली काढण्यासाठी, मंडळातील अधिका-यांना सदस्य सचिवांना व संमतीपत्र सत्यापन समितीस प्रदान करण्यात आलेले अधिकार पुढीलप्रमाणे आहेत (गुंतवणूकीवर अधारीत)

अ.क्र.	प्राधिकरी/समिती	लाल संवर्गातील उद्योग	नारंगी संवर्गातील उद्योग	हिरवा संवर्गातील उद्योग	स्थानिक प्राधिकरण/ कटक मंडळे व इतर योजना प्राधिकरण	नगरवसाहत, माहिती तंत्रज्ञान विशेष आर्थिक विभाग, महामार्ग, जलसिंचन प्रकल्प इमारती व बांधकाम प्रकल्प
१	उप प्रादेशिक अधिकारी	. . . .	. . . .	रु. ५० कोटी पर्यंत	. . . .	. . . .
२	प्रादेशिक अधिकारी	परिशिष्ट अ मधील उद्योग वगळून रु. ५ कोटी पर्यंत.	रु. ५ कोटी पर्यंत.	रु. १०० कोटी पर्यंत	ब व क वर्ग नगरपालिका व कटकमंडळे.	रु. २० कोटी पर्यंत
३	विभाग प्रमुख (तांत्रिक	रु. ५ कोटीहून अधिक ते रु. १० कोटी पर्यंत	रु. ५० कोटीहून अधिक ते रू. १०० कोटीपर्यंत	रु. १०० कोटी ते रु. ५०० कोटीपर्यंत	. . . . रु. ५० कोटी पर्यंत	रु. २० कोटीहून अधिका ते
४	सदस्य सचिव	रु. १० कोटीहून अधिक ते रू. २५ कोटीपर्यंत	रु. १०० कोटीहून अधिका ते रु. २०० कोटीपर्यंत	रु. ५०० कोटीहून अधिका ते रु. १००० कोटीपर्यंत.	अ वर्ग नगरपालिका व इतर योजना प्राधिकरण.	रु. ५० कोटीहून अधिक ते रु. १०० कोटीपर्यंत.
५	संमतीपत्र समिती (सदस्य सचिव यांचे	रु. २५ कोटीहून अधिका ते रु. ५०	रु. २०० कोटीहून रु. ३०० कोटीपर्यंत	रु. १००० कोटीहून अधिक ते	. . . .	रु. १०० कोटीहून अधिका ते रु. २०० कोटीपर्यंत.
६	अध्यक्ष	रु. ५० कोटीहून अधिका ते रु. १०० कोटीपर्यंत	रु. ३०० कोटीहून अधिका ते रु. ५०० कोटीपर्यंत	रु. १५०० कोटीहून अधिक ते रु. २००० कोटीपर्यंत	. . . .	रु. २०० कोटीहून अधिक ते रु. ५०० कोटीपर्यंत.
७	संमतीपत्र सत्यापण समिती.	रु. १०० कोटीहून अधिक.	रु. ५०० कोटीहून अधिक.	रु. २००० कोटीहून अधिक.	सर्व महानगरपालिका	रु. ५०० कोटीहून अधिक

परिशिष्ट दोन

कारखाना उभारणीसाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र दिल्यानंतर पर्यावरण विभागाने पर्यावरण अनुमती देण्याबाबतचा कालावधी

अ.क्र.	तपशिल	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्यांचे कार्यालय	शेरा
१	जल, हवा व घनकचरा विल्हेवाटीबाबत महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र दिल्यानंतर विनिर्दिष्ट केलेल्या कारखान्यांनी केंद्र शासन अथवा राज्य शासनाकडे पर्यावरण अनुमती घेण्याबाबत विहित नमुन्यात २० प्रतींसह अर्ज सादर करावा.	कार्यालयीन कामकाजाच्या दिवशी सकाळी ११ ते १ व दुपारी २ ते ४ वाजेपर्यंत.	उपसचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
२	अर्ज प्राप्तीनंतर तांत्रिक छाननीसाठी लागणारा कालावधी.	१ महिना	संचालक, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
३	राज्य मूल्यांकन समितीपुढे शिफारशीसाठी लागणारा कालावधी	२ महिने	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
४	शासनाने पर्यावरण अनुमतीसाठी निर्णय घेण्यास लागणारा कालावधी.	१ महिना	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय मुंबई.	

टिप :—अर्जासोबत द्यावयाची कागदपत्रे.

(अ) महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने कारखाना उभारणीसाठी दिलेले संमतीपत्र.

(ब) पर्यावरण आघात मूल्यांकन अहवाल.

(क) पर्यावरण व्यवस्थापन आराखडा.

(ड) संभाव्य धोका मूल्यांकन अहवाल.

(इ) घटना स्थळ व्यवस्थापन आराखडा.

परिशिष्ट तीन

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जल कायद्याअंतर्गत संमतीपत्र नामंजूर केल्यास अपील व पुर्निरीक्षण अपील करण्यची तरतूद

अ.क्र.	तपशिल	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्याचे कार्याल	शेरा
१	महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र नाकारल्यानंतर प्रवर्तकास शासनाकडे अपील करता येते.	संमतीपत्र नामंजूर करण्याचे पत्र मिळाल्यापासून ३० दिवसाचे आत अपील दाखल करता येते. जर संयुक्तिक कारण असेल तर प्रकल्प प्रवर्तकास शासनाकडे पुढील १५ दिवसात, उशीराबाबत कारण देऊन, अपिलीय प्राधिकरणाच्या संमतीने अपील दाखल करता येईल.	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण व मुंबई महानगर-पालिका शासनाने नियुक्त केले आहेत.	
२	शासनाकडे अपीलवर सुनावणी देण्यात येते.	अपील मिळाल्यापासून ३ महिन्याचे आत.	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
३	अपिलावर निर्णय प्रकल्प प्रवर्तकास अमान्य असल्यास मा. मंत्री (पर्यावरण) यांचेकडे पुनर्निरीक्षण अपील सादर करता येते.	अपीलावर निर्णयाचे पत्र मिळाल्यापासून ३० दिवसाच्या आत.	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
४	मा. मंत्री (पर्यावरण) यांचेकडे पुनर्निरीक्षण अर्जावर सुनावणी ठेवण्यात येते.	पुननिरीक्षण अपील मिळाल्या-पासून ३ महिन्याचे आत.	मा. मंत्री (पर्यावरण), मंत्रालय, मुंबई.	
५	सुनवणीनंतर प्रकल्प प्रवर्तकाकडे निर्णय कळविण्याचा कालावधी	सुनावणीच्या तारखेपासून १५ दिवसाच्या आत.	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई	

परिशिष्ट चार

जनतेच्या प्रदूषण विषयक तक्रारीबाबत कार्यवाही

अ.क्र.	तक्रारीचे स्वरूप	संपर्क अधिकारी व त्यांचे कार्यालय	तक्रार निवारणासाठी आवश्यक कालावधी
१.	कारखान्यातील जल प्रदूषण/ हवा प्रदूषण व घनकच-याचे प्रदूषण वा ध्वनि प्रदूषण	संबंधित कारखान्यातील व्यवस्थापक किंवा मालक.	७ दिवस
२.	कारखान्यातील जल प्रदूषण /हवा प्रदूषण व घनकच-याचे वा ध्वनि प्रदूषण.	उप प्रादेशिक अधिकारी, उपप्रादेशिक अधिकारी कार्यालय.	१५ दिवस
३.	वरील तक्रार निवारण न झाल्यास	प्रादेशिक अधिकारी, प्रादेशिक अधिकारी कार्यालय.	पुढील १२ दिवस
४.	वरील तक्रार निवारण न झाल्यास	विधी अधिकारी, मुख्य कार्यालय	पुढील १२ दिवस
५.	वाहन प्रदूषणाबाबत तक्रारी.	संबंधित प्रादेशिक परिवहन अधिकारी	
६.	नागरी भागातील वस्तीमधील हवा, जल, ध्वनी, घनकचरा प्रदूषणाबाबत.	मुख्य अधिकारी, नगरपालिका/ तहसिलदार/ महानगरपालिका आयुक्त यांचे कार्यालय.	
७.	ग्रामीण भागातील वस्तीव्मधील हवा, जल, ध्वनी, घनकचरा प्रदूषणाबाबत.	ग्रामसेवक/तलाठी/तहसिलदार	
८.	वाहनातून वायु गळती/द्रव पदार्थ गळती झाल्यास	पोलिस इन्सपेक्टर/अग्निशमन अधिकार/महसूल अधिकार.	

टिपण्णी.— वरील १ ते ४ मधील तक्रार तातडीच्या स्वरूपाची उदा. कारखान्यातून विषारी वायु गळती, अग्र दर्प इ. असेल तर वरील कालावधी बाध्य राहणार नाही. या संदर्भात उचित कार्यवाही तात्काळ करावयाची आहे.

टिप.— विहीत कालावधित काम पूर्ण न झाल्यास संबंधितांनी वरिष्ठ अधिका-यांकडे तक्रार करावी.

परिशिष्ट पाच

घातक द्रव्य गळतीच्या वेळी घ्यावयाची सर्वसाधारण काळजी

१. घातक द्रव्य गळतीबाबत तातडीने जिल्हाधिकारी, पोलीस, अग्निशमन दलास कळवावे.

२. जर लोकवस्ती असलेल्या ठिकाणी वायु जाऊ लागला, तर तेथील रहिवाश्यांना इशारा द्यावा.

३. जर द्रव्य/वायु/धुर, नदी-नाल्यात वाहत्या पाण्यात किंवा शेतात मिसळले, तर पोलीस/ अग्निशमन दल /नदीच्या खालच्या बाजूच्या पाणीपूरवठा केंद्रांना सूचना द्याव्यात व पुढची खबरदारी घेण्याविषयी कळवावे.

४. गळती होत असेल, अशावेळी वाहने रस्त्याच्या बाजूला व गर्दीच्या परिसरापासून व लोकवस्तीपासून दूर उभी करावीत.

५. गळतीच्या वेळी वा-याच्या उलट दिशेला वाहने उभी करावीत.

६. गळती होत असलेल्या ठिकाणांची नाकेबंदी करावी.

७. गळती बंद करताना सुरक्षा उपकरणे वापरावीत.

८. कपडे काढून अपाय झालेला भाग भरपूर पाण्याने धुवून काढावा व त्याचबरोबर ओले कपडे घालू नयेत.

९. पापण्या उघड्या ठेऊन जळजळ थांबेपर्यंत भरपूर पाण्याने धुवावेत.

१०. अपाय झालेल्यांना मोकळया व ताज्या हवेत न्यावे. त्याला पाठीवर झोपवावे व आवश्यकता भासल्यास प्राणवायु द्यावा.

११. मोठया प्रमाणावर द्रवांच्या वाफेमध्ये /वायुमध्ये श्वसन टाळावे.

१२. जर पाणी मिळाले नाही, तर गळती झालेल्या जमिनीवर माती किंवा वाळू पसरवावी.

१३. गरज पडली तर रिकामा टँकर मागवावा, जेणेकरून घातक रसायन भरता येईल.

पर्यावरण विषयक जनजागृती

१. पर्यावरण पूरक सण/उत्सव साजरे करण्यास प्रोत्साहन देण्यात येत आहे.

२. प्रदूषण नियंत्रणासाठी वेळोवेळी दूरदर्शनवर जाहिरात दिली जाते.

३. प्रदूषण नियत्रणासाठी जाहिराती, फलक, भित्तीपत्रके, महत्वाच्या ठिकाणी लावण्यांबाबत उद्योजकांना सूचना देण्यात येतात.

४. पर्यावरण जनजागृतीबाबत कार्यक्रम आयोजित केले जातात.

५. मोठे उद्योग उभारण्यापूर्वी लोकसुनावणी घेण्यात येते.

केंद्र शासन / राज्य शासन यांनी पारित केलेले अधिनियम / नियम

१. जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम १९७४.

२. महाराष्ट्र जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) नियम १९८३

३. जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर अधिनियम १९७७

४. जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर नियम १९७८

५. हवा (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम १९८१

६. महाराष्ट्र हवा (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) नियम १९८३.

७. पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम १९८६.

८. धोकादायक कचरा (व्यवस्थापन हाताळणी आणि सिमांतर्गत वाहतूक) नियम २००८.

९. धोकादायक रसायने, उत्पादन, साठवण आणि आयात नियम १९८९.

१०. सुक्ष्मजीव, जैविक यांच्यासंबंधात उत्पादन, वापर, आयात, निर्यात आणि साठवणूक नियम १९८९.

११. सागर तटीय विनियमन परिमंडळ अधिसूचना २०११.

१२. सार्वजनिक दायित्व विमा अधिनियम १९९१.

१३. सार्वजनिक दायित्व विमा नियम १९९१.

१४. पर्यावरण (संरक्षण) सुधारित अधिसूचना १९९४.

१५. पर्यावरण आघात मूल्यांकन अधिसूचना १९९४. (सुधारीत २००६)

१६. राष्ट्रीय पर्यावरण ट्रायब्युनल अधिनियम १९९५.

१७. जैव-वैद्यकीय कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम १९९८.

१८. प्लास्टिक कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम २०११.

१९. महाराष्ट्र प्लास्टिक पिशव्या उत्पादन व वापर नियम २००६.

२०. बॅटरीज (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम २००१. (सुधारीत २०१०)

२१. माहितीचा अधिकार अधिनियम २००५.

२२. महाराष्ट्र माहिती अधिकार नियम २००५.

२३. ध्वनी प्रदूषण (नियमन आणि नियंत्रण) नियम २०००. (सुधारीत २०१०)

२४. ओझोन क्षतीयुक्त पदार्थ (नियमन आणि नियंत्रण) नियम २०००

जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९७४ च्या विविध कलमानुसार करण्यात येणारी कायदेशीर कारवाई

१. **कलम-४१. :** जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९७४ च्या कलम ४१ नुसार जो कोणी, कलम २०, ३२, ३३ व ३३अ अन्वये जारी केलेल्या निर्देशांचे उल्लंघन करीत असेल तर, मे. मुख्य न्यायदंडाधिकारी (प्रथम वर्ग) ही न्यायालये ३ महिन्यांचा कारावास, दंड रक्कम रुपये १०,००० किंवा दोन्ही अशी शिक्षा ठोठावू शकतात.

वरील शिक्षा दिल्यानंतरदेखील, जर सदर कलमांचे उल्लंघन होत असेल तर, सदर न्यायालये जल कायद्याच्या कलम ४१(२) नुसार, अतिरिक्त दंड रक्कम प्रत्येक दिवशी रक्कम रुपये ५,००० पर्यंत वाढवू शकतात.

२. **कलम-४३. :** जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९७४ च्या कलम ४३ नुसार जो कोणी, कलम २४ चे उल्लंघन करीत असेल तर, त्यास सदर मे. मुख्य न्यायदंडाधिकारी, मे. न्यायदंडाधिकारी (प्रथम वर्ग) ही न्यायालये ६ महिने कारावास, जो ६ वर्षांपर्यंत वाढवू शकतात असा कारावास आणि दंड ठोठावू शकतात.

३. **कलम-४४. :** जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९७४ च्या कलम ४४ नुसार जो कोणी, कलम २५ व २६ चे उल्लंघन करीत असेल तर, त्यास सदर मुख्य न्यायदंडाधिकारी, न्यायदंडाधिकारी (प्रथम वर्ग) ही न्यायालये २ वर्षांचा कारावास, जो ६ वर्षांपर्यंत वाढवू शकतात असा कारावास आणि दंड ठोठावू शकतात.

४. **कलम-४५. :** जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९७४ च्या कलम ४५ नुसार जो कोणी, कलम २४, २५ व २६ मधील तरतुदींचे उल्लंघन पुन्हाः करीत असेल तर त्यास सदर न्यायालये पुन्हा १ वर्षे व सहा महिने कारावास, जो कारावास ७ वर्षांपर्यंत वाढवू शकतात व त्याबरोबर दंडही ठोटावू शकतात.

५. **कलम-४५अ. :** वरील कलमांव्यतिरिक्त, जो कोणी जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९७४ च्या तिर कलमांअंतर्गत जारी केलेल्या आदेशांचे/निर्देशांचे उल्लघन करीत असेल, ज्यासाठी कोणतीही शिक्षा सदर कायद्यामध्ये नमूद केली नसेल, तर सदर उल्लंघनाबाबत ३ महिन्यांचा कारावास किंवा त्याबरोबर दंड, जो दंड रुपये १०,००० पर्यंत वाढवू शकतात, किंवा दोन्ही वरील मा. न्यायालये ठोठावू शकतात.

हवा (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९८१ च्या विविध कलमानुसार करण्यात येणारी कायदेशीर कारवाई

कलम-३७. : हवा (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा, १९८१ च्या कलम ३७ नुसार जो कोणी, कलम २१, ३२ आणि ३१अ अन्वये जारी केलेल्या आदेशांचे उल्लंघन करीत असेल, त्यांना, मुख्य न्यायदंडाधिकारी, न्यायदंडाधिकारी प्रथम वर्ग ही न्यायालये १ वर्षे व ६ महिने पैक्षा कमी नसलेला कारावास, जो ६ वर्षांपर्यंत वाढवू शकतात व त्याबरोबर दंड आकारू शकतात.

पर्यावरण (संरक्षण) कायदा, १९८६ नुसार करण्यात येणारी कायदेशीर कारवाई

पर्यावरण (संरक्षण) कायदा, १९८६ व त्याअंतर्गत पारित करण्यात आलेल्या विविध नियमांचे तसेच त्याअंतर्गत जारी करण्यात आलेल्या आदेशांचे व निर्देशांचे उल्लघन करीत असेल तर, त्यास सदर कायद्याच्या कलम १५ अन्वये मे. मुख्य न्यादंडाधिकारी व मे. न्यायदंडाधिकारी प्रथम वर्ग ५ वर्षांपर्यंतचा कारावास व दंड, जो रुपये ५ लाखापर्यंत वाढवू शकतात किंवा दोन्ही, आकारू शकतात.

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, महाराष्ट्र राज्य

श्री. जतिंदरसिंह सहानी	अध्यक्ष, म. प्र. नि. मंडळ, मुख्यालय	२२८२५९७३ (३०१)
श्री. राजीवकुमार मित्तल	सदस्य सचिव, म. प्र. नि. मंडळ, मुख्यालय	२४०१०७०६ (३०२/४०२)
श्री. व्ही. बी. वाघजळे	सहा. सचिव, (तांत्रिक) मुख्यालय	२४०१२६५९ (३०४)
श्री. य. बा. सोनटक्के (प्रभारी)	जल प्रदूषण निवारण अभियंता, मुख्यालय	२४०२४०२२ (३०७)
श्री. व्हि. एम. मोटघरे	हवा प्रदूषण निवारण अभियंता, मुख्यालय	२४०९८३८५ (३०३)
डॉ. अ. म. सुपाते	प्रधान वैज्ञानिक अधिकारी, मुख्यालय	२४०१२६५९ (३०६)
श्री. पी. के. मिराशे	झोनल ऑफिसर (पाम्स्), मुख्यालय	२४०४४५३३ (३०५)
श्री. ए. ए. मोकाशी	सांख्यिकी अधिकारी/सहाय्यक सचिव	२४०१०४३७ (३०८)
श्री. य. बा. सोनटक्के	प्रादेशिक अधिकारी (मुख्यालय)	२४०४४५३२ (३०९)
श्री. डी. टी. देवळे	वरिष्ठ विधी अधिकारी, मुख्यालय	२४०४४५३१ (२०१)
श्री. एस. आर. बनाटे	वरिष्ठ प्रशासकीय अधिकारी	२४०९२००६ (२१०)
श्री. के. टी. शिंदे	मुख्य लेखा अधिकारी, मुख्यालय	२४०४०६१२ (२०४)
श्री. बी. आर. जगताप	कार्यकारी अभियंता	(४१०)
श्री. जि. बा. संगेवार	प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई	२२६४०३४६
श्री. न. ह. शिवांगी (प्रभारी)	प्रादेशिक अधिकारी, ठाणे	२५८०५३९८
श्री. बी. बी. निंबार्ते	प्रादेशिक अधिकारी, नवी मुंबई	२७५७२७३९/४०
श्री. एस. एस. डोके	प्रादेशिक अधिकारी, कोल्हापूर	२७५७२६२०
श्री. व्ही. व्ही. शिंदे (प्रभारी)	प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण	०२५१-२३१०१६७
श्री. ए. डी. मोहेकर	प्रादेशिक अधिकारी, पुणे	०२०-२५८११७०१
श्री. एस. एस. डोके	प्रादेशिक अधिकरी	०२३१-२६५२९५२
श्री. पी. एम. जोशी	प्रादेशिक अधिकारी, औरंगाबाद.	०२४०-२४७३४६२
श्री. ए. टी. फुलमाळी.	प्रादेशिक अधिकारी, नागपूर	०७१२-२५६५३०८
श्री. एन. जी. निहुल	प्रादेशिक अधिकारी, चंद्रपूर	०७१७२-२५१९६५
श्री. पी. डी. कामे	प्रादेशिक अधिकरी, अमरावती.	०७२१-२५६३५९२
श्री. ए. एस. फुलसे	प्रादेशिक अधिकरी, नाशिक	०२५३-२३६५१५०
श्री. टी. व्हि. गुडे.	वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी. (मध्यवर्ती प्रयोगशाळा)	६७१९५००१
श्री. ए. एफ. देशमाने.	उप प्रादेशिक अधिकारी, नवी मुंबई २	२२६४०३४५
श्री. ए. एन. हर्षवर्धन	उप प्रादेशिक अधिकारी, रायगड -२	२२६४०३४५

श्री. एस. आर. सैद	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई -४	२२६४०३४५
श्री. एन. एन. गुरव	उप प्रादेशिक अधिकारी, ठाणे -१	२५८२९५८२
श्री. एस. एल. वाघमारे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, ठाणे -२	२५८२९५८२
श्री. डी. बी. पाटील	उप प्रादेशिक अधिकारी, तारापूर-१	०२५२५-२७३३१४
श्री. आर. बंडप्पा	उप प्रादेशिक अधिकारी, तारापूर-२	०२५२५-२७३३१४
श्री. व्हि. बी. क्षिरसागर	उप प्रादेशिक अधिकारी, नवी मुंबई-१	२७५७२७३९/४०
श्री. एस. आर. भोसले.	उप प्रादेशिक अधिकारी, तळोजा	२७५७२७३९/४०
श्री. एम. आर. लाड	उप प्रादेशिक अधिकारी, रायगड-१	२७५७६०३४
श्री. बी. जी. अरद्वाड	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई ३	२७५७६०३४
श्री. जे. एस. साळुंखे	उप प्रादेशिक अधिकारी, महाड	०२१४५-२३२३७२
श्री. व्हि. एन. पाटील.	उप प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण-२.	०२५१-२२०८६८४
श्री. एस. आर. देशमुख.	उप प्रादेशिक अधिकारी, नाशिक.	०२५३-२३६५१५०
श्री. व्हि. व्हि. शिंदे	उप प्रादेशिक अधिकारी, भिवंडी	०२५१-२२०८६८४
श्री. पी. पी. धायगुडे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, पुणे-२.	०२०-२५८१६४५१
श्री. जे. एस. हजारे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, सातारा.	०२१६२-२३३५२७
श्री. एस. व्हाय. ऐवळे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, सोलापूर.	०२१७-२३१९८५०
श्री. एल. टी. भिंगारदेवे	उप प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण १.	०२३१-२६५२९५२
श्री. अमर दुर्गुले	उप प्रादेशिक अधिकारी, कोल्हापूर.	०२३१-२६५२९५२
श्री. नागेश लोहळकर	उप प्रादेशिक अधिकारी, रत्नागिरी	. . .
श्री. एच. डी. गंधे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, पिंपरीचिंचवड	०२३५२-२२०८१३
श्री. ए. जे. कुडे	उप प्रादेशिक अधिकारी, जळगाव १	०२३५५-२६१५७०
श्री. बी. एम. कुकडे (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, जळगाव २	०२३३-२६७०५५६
श्री. आर. आर. वसावे	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई-२	०२४०-२४७३४६३
श्री. ए. एस. नांदवटे (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी मुंबई १	०२४० २४७३४६३
श्री. बी. एस. बिरादर	उप प्रादेशिक अधिकारी, औरंगाबाद-२.	०२४०-२४७३४६१
श्री. आर. व्हि. पी. शेळके (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, लातूर	०२३८२-२५२६७२
श्री. एम. डी. देशमुख	उप प्रादेशिक अधिकारी, परभणी	०२४५२-२२६६८७
श्री. आर. बी. आंधळे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, नांदेड	०२४६२-२४२४९२
श्री. राजेंद्र यु. पाटील.	उप प्रादेशिक अधिकारी, नाशिक	०२५३-२३६५१६१

श्री. आर. एम. वानखेडे (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, नागपूर	०७१२-२५६०१५२
श्री. ए. पी. सातफळे (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, नागपूर-२	०७१२-२५६०१५२
श्री. उमाशंकर भादुले (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, भंडारा	०७१८४-२६०६२९
श्री. बी. जे. काळे.	उप प्रादेशिक अधिकारी, अमरावती-१	०७२१-२५६३५९३
श्री. बी. जे. काळे (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, अमरावती-२	०७२१-२५६३५९४
श्री. एस. डी. पाटील (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, अकोला.	०२७२४-२४५२३४४
श्री. ए. एम. करे	उप प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण ३	०२५१-२२०८६८४
आर. ए. राजपूत	उप प्रादेशिक अधिकारी, औरंगाबाद १	०२४०-२४७३४६१
श्री. पी. डी. वानखेडे (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, अहमदनगर	०२४१-२४७०८५२
श्री. के. पी. पुसदकर (प्रभारी)	उप प्रादेशिक अधिकारी, चंद्रपूर	०७१७२-२५१९६५
श्री. टी. व्हि. गुडे	वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी, नवी मुंबई	६७१९५०१२
श्रीमती विद्या पेडणेकर (प्रभारी)	वैज्ञानिक अधिकारी, ठाणे	२५८२९५८२
श्री. बार. बी. सोरटे	वैज्ञानिक अधिकारी, पुणे	०२०-२५८११६९८
श्री. व्हि. आर. ठाकूर	वैज्ञानिक अधिकारी, औरंगाबाद	०२४०-२४७३४६३
श्री. बी. एस. फुले	वैज्ञानिक अधिकारी, नागपूर	०७१२-२५५७२३१
श्री. ए. पी. कोल्हे	वैज्ञानिक अधिकारी, चिपळूण	०२३५५-२६१९७०
श्री. एस. व्हि. भोसले	वैज्ञानिक अधिकारी, नाशिक	०२५३-२३६२८२०
श्री. महेश राख (प्रभारी)	वैज्ञानिक अधिकारी, चंद्रपूर	०७१७२-२७२४१६

माहिती अधिकार अधिनियक २००५ अंतर्गत सहायक माहिती अधिकारी/माहिती अधिकारी व अपीलीय प्राधिकारी यांच्या नियुक्त्या खालीलप्रमाणे करण्यात आल्या आहेत.

कार्यालयाचे नाव (१)	कार्यालयांतर्गत येणारी कार्यालये (२)	माहिती अधिकारी व सहायक माहिती अधिकारी (३)	अपीलीय प्राधिकारी (४)
वैज्ञानिक व तांत्रिक			
म.प्र.नि.मंडळ मुख्य कार्यालयातील प्रादेशिक विभाग	मुंबई/ठाणे कल्याण/नवी मुंबई रायगड/नाशिक	**श्री. ता.गो.यादव** (क्षेत्र अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. राजेंद्र जाधव** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. रा. सुपाते** प्रधान वैज्ञानिक अधिकारी
म.प्र.नि.मंडळ मुख्य कार्यालयातील प्रादेशिक विभाग	पूणे/कोल्हापूर औरंगाबाद/नागपूर अमरावती	**श्री. राज कामत** (क्षेत्र अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. रा.सु.दफाडे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. वि. म. मोटघरे** हवा प्रदूषण निवारण अभियंता
विधी/प्रशासकीय व लेखा विषयक म.प्र.नि.मंडळ मुख्य कार्यालयातील प्रादेशिक विभाग	मंडळातील सर्व प्रादेशिक व उप-प्रादेशिक कार्यालये, मध्यवर्ती प्रयोगशाळा, प्रादेशिक प्रयोगशाळा	**सौ. नेत्रा चाफेकर,** (प्रभारी विधी अधिकारी) माहिती अधिकारी **सौ. वैशाली साथले,** (सहायक विधी अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. द. त्रि. देवळे,** वरिष्ठ विधी अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय			
प्रादेशिक कार्यालय, मुंबई	प्रादेशिक कार्यालय, मुंबई १. उ.प्रा.का.मुंबई-१ २. उ.प्रा.का.मुंबई-२ ३. उ.प्रा.का.मुंबई-३ ४. उ.प्रा.का.मुंबई-४	**श्री. राजू वसावे,** (उ.प्रा.अ.मुंबई-१) माहिती अधिकारी **श्री. नं. नि. लोमटे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. जि.बा.संगेवार** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, नवी मुंबई	प्रादेशिक कार्यालय, नवी मुंबई उ.प्रा.का.नवी मुंबई-१ उ.प्रा.का.नवी मुंबई-२ उ.प्रा.का.नवी मुंबई (तळोजा)	**श्री. अ.फ.देशमाने** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री.अशोक जाधव,** (क्षेत्र अधिकारी) सह सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. भारत निंबार्ते,** प्रादेशिक अधिकारी

(१)	(२)	(३)	(४)
प्रादेशिक कार्यालय, रायगड	पादेशिक कार्यालय रायगड उ.प्रा.का.रायगड-१ उ.प्रा.का.रायगड-२	**श्री. म.रा.लाड** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. मनिष होळकर** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. सु. सां. डोके** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, ठाणे	प्रादेशिक कार्यालय, ठाणे प्रादेशिक प्रयोगशाळा, ठाणे उ.प्रा.का.ठाणे-१ व २	**श्री. नं. ना. गुरव** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. सुजित ढोलम** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. न.ह.शिवांगी** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, कल्याण	प्रादेशिक कार्यालय, कल्याण उप-प्रादेशिक कार्यालय कल्याण-१/२/३, भिवंडी	**श्री. ल.तु.भिंगारदेवे,** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. ई वर ठाकरे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. वि.वि.शिंदे** प्रभारी प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, पूणे	प्रादेशिक कार्यालय,पुणे प्रादेशिक प्रयोगशाळा, पूणे उप-प्रादेशिक कार्यालय, पूणे-१/२ उप-प्रादेशिक कार्यालय, पिंपरी-चिंचवड	**श्री. प्र.प्र.धायगुडे,** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. राहूल निंबाळकर** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. पुं. कि. मिराशे,** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, नाशिक	प्रादेशिक कार्यालय, नाशिक प्रादेशिक प्रयोगशाळा, नाशिक	**श्री. सु.रा.देशमुख** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. मंचक जाधव** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. सो. फुलसे,** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, औरंगाबाद	प्रादेशिक कार्यालय, औरंगाबाद उप-प्रादेशिक कार्यालय, औरंगाबाद-१ व २ प्रादेशिक प्रयोगशाळा, औरंगाबाद	**श्री. रा.आ.राजपूत** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **डॉ.प्र.प्र.मुंडे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. ज्ञा. मोहेकर,** प्रादेशिक अधिकारी

(१)	(२)	(३)	(४)
प्रादेशिक कार्यालय, कोल्हापूर	प्रादेशिक कार्यालय, कोल्हापूर उप-प्रादेशिक कार्यालय, कोल्हापूर	**श्री. अमर दुर्गुळे** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **सौ. वर्षा अंबादास कदम** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. प्र.म.जोशी** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, अमरावती	प्रादेशिक कार्यालय, अमरावती उप-प्रादेशिक कार्यालय, अमरावती १ व २	**श्री. बा.ज्यो.काळे** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **कु.प्रियश्री देशमुख** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. प्र. धो. कामे** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, नागपूर	प्रादेशिक कार्यालय, नागपूर प्रयोगशाळा, नागपूर उप-प्रादेशिक कार्यालय, नागपूर-१/२	**श्री. राहूल न.वानखेडे.** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. सुरेंद्र कारणकर,** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. तु. फुलमाळी** प्रादेशिक अधिकारी
प्रादेशिक कार्यालय, चंद्रपूर	प्रादेशिक कार्यालय, चंद्रपूर प्रादेशिक प्रयोगशाळा, चंद्रपूर उप-प्रादेशिक कार्यालय, चंद्रपूर	**श्री. किशोर पुसदकर** (क्षेत्रै अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. प्रभाकर वावडे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. नि.गु.निहूल** प्रादेशिक अधिकारी
मध्यवर्ती प्रयोगशाळा, सिडकोभवन	मध्यवर्ती प्रयोगशाळा, सिडकोभवन	**श्री. न.अ.मोगल** (वैज्ञानिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री.श.च.कोलुर** (कनिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. तु. वि. गुडे,** वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, महाड	उप-प्रादेशिक कार्यालय, महाड	**श्री. ज. श. सांळुके** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. गजानन पवार** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. सु. सां. डोके** प्रादेशिक अधिकारी

(१)	(२)	(३)	(४)
उप-प्रादेशिक कार्यालय, तारापूर	उ.प्रा.का.तारापूर १ व २	**श्री. ध. बा. पाटील** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. निलेश मरभल** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. न.ह.शिवांगी** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, रत्नागिरी	उप-प्रादेशिक कार्यालय, रत्नागिरी	**श्री. नागेश लोहाळकर** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. कि.नि.हसबनीस** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. प्र.म.जोशी,** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, चिपळूण	उप-प्रादेशिक कार्यालय, चिपळूण	**श्री. सतिश पडवळ** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. सं.बा. शिंदे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. प्र.म.जोशी,** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, सांगली	उप-प्रादेशिक कार्यालय, सांगली	**श्री. ज.शं. हजारे** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. संदीप पाटील,** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. प्र.म.जोशी,** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, सातारा	उप-प्रादेशिक कार्यालय, सातारा	**श्री. पं.भि.बारबोले** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. संजय जिरापूरे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. पुं. कि. मिराशे,** प्रादेशिक अधिकारी

(१)	(२)	(३)	(४)
उप-प्रादेशिक कार्यालय, सोलापूर	उप-प्रादेशिक कार्यालय, सोलापूर	**श्री. शि.य.ऐवले** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री.चंद्रकांत शिंदे,** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. पुं. कि. मिराशे,** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, अकोला	उप-प्रादेशिक कार्यालय, अकोला	**श्री. सं. दे. पाटील,** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. जयदीप कुंभार,** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. प्र. धो. कामे** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, नांदेड	उप-प्रादेशिक कार्यालय, नांदेड	**श्री. रवि आंधळे** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. वि.रा.पवळे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. ज्ञा. मोहेकर** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, लातूर	उप-प्रादेशिक कार्यालय, लातूर	**श्री. व्यंकट पां. शेळके** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **डॉ. भगवान माकनिकर** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. ज्ञा. मोहेकर** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, अहमदनगर	उप-प्रादेशिक कार्यालय, अहमदनगर	**श्री. दि. को. खेडकर,** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. अमित लक्ष्मण लाटे** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. सो. फुलसे,** प्रादेशिक अधिकारी

(१)	(२)	(३)	(४)
उप-प्रादेशिक कार्यालय, जळगाव-१/२	उप-प्रादेशिक कार्यालय, जळगाव-१/२	**श्री. अ.ज. कुडे** (उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री. रा.गो. औटी** (क्षेत्र अधिकारी) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. सो. फुलसे,** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, भंडारा	उप-प्रादेशिक कार्यालय, भंडारा	**सौ. हेमा देशपांडे,** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री.जितेंद्र हु. पुराते,** (भांडार लिपिक) सहायक माहिती अधिकारी	**श्री. अ. तु. फुलमाळी,** प्रादेशिक अधिकारी
उप-प्रादेशिक कार्यालय, परभणी	उप-प्रादेशिक कार्यालय, परभणी	**श्री. मा. दा. देशमुख,** (प्रभारी उप-प्रादेशिक अधिकारी) माहिती अधिकारी **श्री.विशाल मुंडे** क्षेत्र अधिकारी, सहायक माहिती अधिकारी.	**श्री. अ. ज्ञा. मोहेकर,** प्रादेशिक अधिकारी